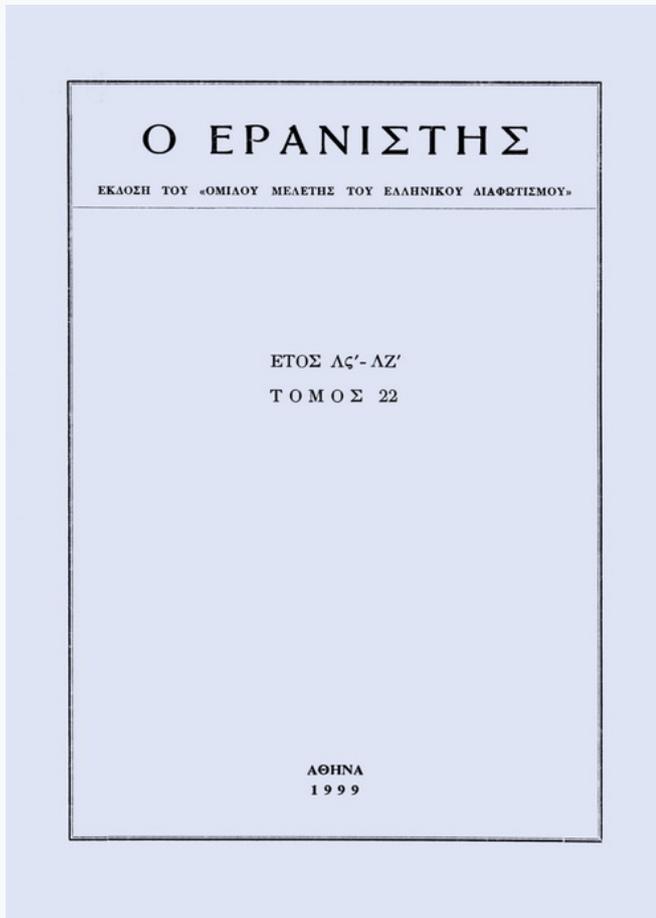


The Gleaner

Vol 22 (1999)



Η έρευνα ως επιστημονικός όρος στον
Αδαμάντιο Κοραή

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.185](https://doi.org/10.12681/er.185)

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (1999). Η έρευνα ως επιστημονικός όρος στον Αδαμάντιο Κοραή. *The Gleaner*, 22, 136–157.
<https://doi.org/10.12681/er.185>

Η ΕΡΕΥΝΑ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΟΡΟΣ ΣΤΟΝ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟ ΚΟΡΑΗ

Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ *ἔρευνα*, *ἔρευνῶ*, *ἔρευνῆτής*, με τὸ εἰδικὸ περιεχόμενον πού ἔχουν στὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης —μιλάμε γιὰ τὴν *ἔρευνα*, ἐπικαλούμενοι ἕναν ἀπλὸ ὄρισμό, ὡς συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ διαδικασία συλλογῆς καὶ ἐπεξεργασίας δεδομένων γιὰ τὴν παραγωγή νέας γνώσης— στὸν 18ο αἰώνα, αἰώνα τῆς ἀνάπτυξης ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων στοὺς Ἑλλήνες λογίους τοῦ Διαφωτισμοῦ, δὲν ἦταν διαδεδομένη στὸ λεξιλόγιό τους. Μολονότι οἱ ὄροι εἶχαν ἐπιβιώσει μέσα ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ καὶ βυζαντινὴ παράδοση χάρις στὴ φιλοσοφία καὶ τὴ θεολογία, σπάνια χρησιμοποιοῦνται στὰ ἑλληνικὰ ἐπιστημονικὰ βιβλία καὶ τίς περισσότερες φορές ὑποκαθίστανται με τοὺς κοινόλεκτους τύπους *ἐξέτασις*, *ἐξετάζω*, *ἐξεταστής*, *ζήτησις*, *ζητῶ*, *ζητητής*. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὰ τρία ἀπὸ τὰ ἕξι σπουδαιότερα δίγλωσσα ἢ πολὺγλωσσα ἑλληνικὰ λεξικά πού κυκλοφοροῦσαν σὲ πρώτη ἔκδοση ἢ σὲ διάφορες ἐπανεκδόσεις στὴ διάρκεια τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 18ου αἰώνα καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου (Γεράσιμου Βλάχου, Γεωργίου Κωνσταντίνου, Γεωργίου Βεντότη, Σπ. Βλαντῆ, K. Weigel, Γρηγόριου Ζαλίκογλου) οἱ τύποι *ἔρευνα-ἔρευνῶ* εἶτε δὲν λημματογραφοῦνται στὸ ἀλφάβητο τῶν λεξικῶν αὐτῶν, ὅταν γλώσσα ἀφετηρίας εἶναι ἡ ἑλληνικὴ, εἶτε ἀγνοοῦνται στὸν ἐρμηνευτικὸ σχολιασμὸ τῶν ἀντίστοιχων λημμάτων τοῦ ξενόγλωσσου ἀλφαβήτου, δηλαδὴ τοῦ γαλλικοῦ *recherche*, τοῦ ἰταλικοῦ *ricerca*, τοῦ γερμανικοῦ *Erforschung*. Ἀπὸ τοὺς τρεῖς λεξικογράφους, Κωνσταντίνου, Βεντότη, Ζαλίκογλου, πού ἔχουν καταχωρίσει με τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο τὰ λήμματα στὰ ὁποῖα ἀναφερόμαστε, στὴν οὐσία μόνον ὁ δεῦτερος πρωτοτυπεῖ, ἀφοῦ ὁ πρῶτος τὰ προτάσσει στὸ λεξικὸ του ὡς ἀρχαῖες λέξεις καὶ ὁ τρίτος βασιίζεται καὶ ἀντιγράφει σχεδὸν τὸ λεξικὸ τοῦ Βεντότη.¹ Οἱ ὄροι

1. Γεωργίου Κωνσταντίνου, *Λεξικὸν τετραγλώσσον* [ἀρχ., νεοελλ., λατ., ἰταλ.], Βενετία, 1757, ²1786, ³1801, Γεωργίου Βεντότη, *Λεξικὸν τριγλώσσον* [ἑλλ., γαλλ., ἰταλ.], Βιέννη 1970, ²1806, ³1816, τοῦ ἴδιου, *Λεξικὸν δίγλωσσον* [γαλλ., ἑλλ.], 1804, Γρ. Ζαλίκογλου, *Λεξικὸν τῆς Γαλλικῆς γλώσσης*, Παρίσι, 1809, ²1815.

ἐξέτασις, ζήτησις κλπ. ἔχουν γενικά καὶ ἐδῶ τὸ προβάδισμα ἀπέναντι στὸν ἀντίστοιχο ἔρευνα. Παρόλο ποῦ σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ λεξικογραφικὰ λήμματα τὸ νόημα ποῦ ἐκφράζουν δὲν σχετίζεται μὲ τὸν τομέα τῆς ἐπιστήμης, ὅπως γίνεται π.χ., ἐντελῶς ὅμως χαλαρά, μὲ τὸ λήμμα *recherche* τῆς γαλλικῆς *Encyclopédie*,² ὁ ὅρος ἔρευνα στὴν ἑλληνικὴ ἐπιστημονικὴ ὀρολογία, καθιερώνεται βαθμηδὸν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα.

Εἶναι ἡ περίοδος ποῦ οἱ Ἕλληνες ἔρχονται σὲ στενότερη ἐπαφή μὲ τὸ φάσμα τῶν ἐπιστημῶν, σπουδάζουν στὴν Εὐρώπη, ἐπιδίδονται στὴ μετάφραση ξένων ἐπιστημονικῶν ἔργων (νὰ θυμίσω ὅτι ὁ Γ. Βεντότης, πρὶν ἀκόμη συνθέσει τὸ λεξικό του, εἶχε καταγίνει μὲ τὴ μετάφραση ἱατρικῶν ἐγγχειριδίων ἀπὸ τὰ γαλλικά).³ Τότε ἀκριβῶς ἐπιδιώκουν νὰ κατακτήσουν ἕνα λεξιλόγιο ἰκανὸ νὰ ἀνταποκρίνεται μὲ ἀκρίβεια καὶ σαφὴνεια στὶς ἀνάγκες καὶ τὶς προϋποθέσεις τῆς σύγχρονης ἐπιστημολογίας καὶ τὰ καταφέρνουν σὲ βαθμὸ ἀξιοθαύμαστο καθὼς εὐνοοῦνται ἀπὸ τὴν πρόσβασή τους στὸ γνωσιολογικὸ σύστημα τῶν προγόνων τους, κοινὴ εὐρωπαϊκὴ κληρονομιά, ὡς πηγὴ ὀνοματοδότησης ποῦ ἐπέτρεπε ἄμεσες μεταβιβάσεις καὶ γλωσσικὲς συνέχειες.⁴ Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα τῶν ἀναζητήσεων ἡ ὄλο καὶ πιὸ διευρυνόμενὴ χρῆση τοῦ ὅρου ἔρευνα —κάποτε ἐμφανίζονται καὶ οἱ παραπλήσιοι ἀρχαιοελληνικῆς ἐπίσης καταγωγῆς ὀνομαστικοὶ τύποι ἀνίχνευσις, ἐξιχνιασμός— προέκυψε ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴ συνείδηση ὅτι ὁ ὅρος αὐτός, ποῦ περιέκλειε ὅχι ἀπλῶς τὴν ἔννοια τῆς μελέτης καὶ τῆς σπουδῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς συστηματικῆς ἀναζήτησης γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀλήθειας τῶν πραγμάτων μὲ κίνητρο τὴν περιέργεια, ἦταν ὁ πιὸ κατάλληλος ἀπὸ κάθε ἄλλον γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸ σύνολο τῶν μεθοδεύσεων καὶ τῶν στοχεύσεων ποῦ προγραμματίζονται καὶ ἐπιχειροῦνται στὸ ἐργαστήριο ἢ τὸ σπουδαστήριο τοῦ ἐπιστήμονα.⁵ Ὡστόσο, τὸ γεγονός

2. «Enfin *recherche* se dit au figuré des choses curieusement recherchées. Un livre plein de belles *recherches*. Les Anglois sont les hommes qui dans les sciences font des *recherches* les plus profondes», *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 1765, τ. 13, σ. 848.

3. Ὅπως διαφόρων ἔργων τοῦ Pierre F. Tissot.

4. Κάποτε ἡ παράδοση ἀντιληψῆς τῆς ὀνοματοδοσίας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα θὰ ἀμφισβητηθεῖ, βλ. π.χ. τὴ θέση τοῦ Κων. Κούμα σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴν ὀρολογία τῆς Χημείας: «καὶ οὕτε ἀπὸ τὴν συνήθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδιώματος νὰ ἐκβαίνει ἡ μεταποίησις», Πέτρου Αὐγούστου Ἰαδῆτου, *Χημεία ἐπιτομή*, μτφρ. Κ. Κούμα, Βιέννη 1808, σ. λβ' κέ.

5. Τὰ συμπεράσματα δὲν προέρχονται ἀπὸ συστηματικὴ διερεύνηση τῶν ἑλληνικῶν ἐπιστημονικῶν βιβλίων, ἀλλὰ ἀπὸ εὐκαιριακὲς καὶ τυχαῖες ἀποθησαυρίσεις. Πάντως προσεκτικὴ ἀναδίφηση δύο βιβλίων μὲ εὐρεία κυκλοφορία, τοῦ *Φυσικῆς* Ἁ.

ὅτι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἕως τὰ μέσα τουλάχιστο τοῦ 19ου αἰώνα δὲν συνήθιζαν νὰ χρησιμοποιοῦν στοὺς τίτλους τῶν ἐπιστημονικῶν, φιλολο- γικῶν, ἱστορικῶν κ.ἄ. δημοσιευμάτων τους, ποὺ ἀφοροῦσαν προσωπικὲς τους συγγραφικὲς δοκιμὲς, τὸν ὄρο *ἔρευνα* προτιμώντας τὶς ἐπιμέρους προσδιοριστικὲς διατυπώσεις *ἐξέτασις*, *μελέτη*, *διατριβή*, *πραγματεία*, *παρατηρήσεις*, *διασαφήσεις* κλπ.,⁶ μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ ἀνάγεται σὲ καθιερωμένες μεθοδολογικὲς πρακτικὲς, ἴσως ὅμως ἀποτυπώνει ὡς ἓνα βαθμὸ καὶ τὴν ἐπίγνωση ὅτι τὸ εἰδικὸ βάρος τῆς ἔννοιας *ἔρευνα* ὑπερέβαινε τὶς προσωπικὲς δυνατότητές τους, κάτι ποὺ τοὺς ἔκανε νὰ ἀποφεύγουν νὰ διεκδικοῦν ρόλο ἐρευνητῆ. Αἰσθάνονταν περισσότερο διαχειριστὲς τῶν ἐρευνητικῶν πορισμάτων τῶν εὐρωπαϊκῶν ὁμολόγων τους, γιὰ τὰ ὁποῖα φρόντιζαν νὰ ἐνημερώνουν τὸ ἐλληνικὸ σπουδαστικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ κοινό.

Ὅπως δὴποτε, καθρέφτη τῆς ρευστότητας ὡς πρὸς τὴ χρῆση τῶν ὄρων ἀλλὰ καὶ τῆς βαθμιαίας ἐπικράτησης τῶν τύπων *ἔρευνα*, *ἐρευνητῆς*, *ἐρευνητῆς* ἀποτελοῦν τὰ δημοσιεύματα τῶν δέκα τόμων τοῦ περιοδικοῦ «Λόγιος Ἑρμῆς» (1811-1821). Στὶς γραμμὲς σημαντικῶν ἄρθρων μὲ γενικότερο ἢ μερικότερο ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ καὶ ἄρθρων μὲ ἱστορικὸ, φιλολογικὸ, παιδαγωγικὸ κλπ. περιεχόμενο —πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν μεταφρασμένα ἀπὸ ἀκαδημαϊκὰ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τῆς Εὐρώπης— οἱ συγγραφεῖς ἢ οἱ μεταφραστὲς ἀναφερόμενοι στὸ ἐρευνητικὸ ἔργο ποὺ εἶχε συντελεστεῖ ἢ ἐξακολουθοῦσε νὰ παράγεται τόσο στὶς ἐφαρμοσμένες ὅσο καὶ τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες, καθὼς καὶ στὰ ἐπι-

πάνθισμα τοῦ Ρήγα (1790) καὶ τοῦ *Σύνοψις Φυσικῆς* τοῦ Κ. Κόμα (1812), ἀπέδωσε ἰσχνὰ ἀποτελέσματα. Στὸ πρῶτο ἀπαντᾷ τὸ ρ. *ἔρευνῶ* δύο φορές στὴ σ. 40, ἐνῶ στὸ δεύτερο, ρῆμα καὶ οὐσιαστικὸ ἀπὸ μία φορὰ τὸ καθένα (σ. 1' καὶ 167). Κάνει ἐπίσης ἐντύπωση ὅτι σὲ περιγραφὰς γιὰ τὶς ἐπιστημονικὲς περιέργειες καὶ δράσεις τοῦ ἀνθρώπου ἢ σὲ ὀρισμοὺς ἐπιστημῶν, ὅπως π.χ. τῆς Φυσικῆς, οἱ παραπάνω ὄροι ἀπουσιάζουν, βλ. Γιάννης Καράς, *Οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο (15ος-19ος αἰώνας)*, Ἀθήνα 1991, σ. 208, 222-23.

6. Ἀσφαλῶς ὁ μεταφραστὴς τοῦ ἔργου τοῦ Montesquieu *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* Γ. Ἐμμανουήλ, μεταφράζοντας στὰ 1795 τὸ *Considérations* τοῦ τίτλου ὡς *Ἐρευνα*, ἀπέκλινε ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους μεταφραστὲς ποὺ τὸ ἀπέδωσαν μὲ τὰ ἐλληνικὰ ἰσοδύναμα *Στοχασμοί*, *Σκέψεις*. Ὅσῳσο ἡ ἀπόκλιση αὐτὴ κάτι δείχνει γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὄρου στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. Ἐπίσης στὴ *Bibliographie Ionienne*, ἀρ. 722, βιβλιογραφεῖται τὸ ὀλιγοσέλιδο ἀνάτυπο τοῦ ἐπτανήσιου γιαντροῦ Πέτρου Ἀντωνίου Βοντιόλη (c. 1765-1808) «Ricerche [...] sopra le forme particolari delle malattie universali» (1805). Ὁ Ἕλληνας γιαντρὸς δροῦσε σὲ εὐρωπαϊκὸ περιβάλλον.

τεύγματα τῆς ἔρευνας, περιέγραφαν κάθε φορά τὰ πράγματα ἀφήνοντας τὸ γλωσσικὸ αἰσθητήριο νὰ δείχνει τὴν προτίμησή του σὲ διατυπώσεις ποὺ ἀναδείκνυαν τοὺς ὅρους *ἔρευνα*, *ἔρευνῶ*, *ἔρευνητής* παρὰ τοὺς ἀντίστοιχους *ἐξέτασις*, *ἐξετάζω*, (*ἐξ*)*εταστής*, *ἀνίχνευσις*, *ἀνιχνεύω*, *ἀνιχνετής*, *ἐξιχνιασμός*, *ἐξιχνιάζω*.⁷ Νὰ θυμίσω ἀκόμα ὅτι στὰ βιβλιογραφικὰ δελτία τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ, σ' ἐκεῖνα μάλιστα ὅπου ὁ ἀναγνώστης ἐνημερωνόταν γιὰ τὴ σύγχρονη ξένη βιβλιοπαραγωγή, στίς παραπεμπτικὲς σημειώσεις πολλῶν ἄρθρων ἀλλὰ κάποτε καὶ μέσα στὰ ἴδια τὰ κείμενα, μποροῦσε νὰ συναντήσει κανεὶς ἓνα ἰκανὸ ἀριθμὸ ξενόγλωσσων τίτλων μὲ τὴ λέξη π.χ. *recherches* (στὸν πληθυντικὸ) νὰ εἰσάγει τὸ θέμα καὶ νὰ προειδοποιεῖ γιὰ τὴ φύση τοῦ περιεχομένου τῶν ἀναγραφόμενων δημοσιευμάτων.

Στὴ διάδοση καὶ οἰκειοποίηση τοῦ ὅρου *ἔρευνα* εἶχε κατεξοχὴν συμβάλει μὲ τὰ κείμενά του ὁ Ἄδ. Κοραΐς. Ὁ Ἕλληνας σοφὸς τοῦ Παρισιοῦ εἶχε ἐπιστημονικὴ καὶ φιλολογικὴ συγκρότηση τέτοια ὥστε νὰ μὴν κινδυνεύει νὰ παγιδευτεῖ στίς ἐκφραστικὲς ἀβεβαιότητες μιᾶς ἀδιαμόρφωτης ἀκόμη γλώσσας γνωρίζοντας καλὰ τὴ σημασία καὶ τὴ χρῆση τῆς κυριολεξίας καὶ τῆς ἀκριβολογίας. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ γλωσσομάθειά του, ποὺ τὴν εἶχε ἐξασκήσει ἀπὸ πολὺ νωρὶς εἴτε μεταφράζοντας στὰ γαλλικὰ ἀπὸ τὴν ἀγγλική, καὶ στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ καὶ γερμανικὴ γλώσσα διάφορα ἱατρικά, νομικά καὶ θρησκευτικὰ ἐγχειρίδια εἴτε συντάσσοντας στὰ γαλλικὰ πρωτότυπες φιλολογικὲς συγγραφές καὶ πολιτικὰ δοκίμια,⁸ τὸν εἶχε ἐφοδιάσει μὲ τὴ συγκριτικὴ αἴσθηση τῶν γλωσσῶν. Μποροῦσε, λοιπόν, μὲ ἐπίγνωση νὰ ἐπιλέγει στὸν γραπτὸ λόγο τίς ἀκριβεῖς λέξεις ποὺ ἀπαιτοῦσαν κάθε φορά τὰ συμφραζόμενα. Π.χ. οἱ ὅροι *ἔρευνα*, *ἔρευνῶ* ἐμφανίζουσι μεγάλη πυκνότητα στὸ λεξιλόγιό του ὄχι μόνον στὴν κοινόχρηστη σημασία τους (*ἀναζητῶ*, *ψάχνω* νὰ βρῶ) ἀλλὰ καὶ σὲ ἐξειδικευμένες χρήσεις γιὰ ὑποθέσεις ποὺ ἔθεταν πιὸ σύνθετα ἐρωτήματα καὶ ἀνέμεναν τεκμηριωμένες ἀπαντήσεις. Οἱ ἄλλες συγγενικὲς

7. Οἱ ὅροι *ἔρευνα*, *ἔρευνῶ*, *ἔρευνητής* ἀπαντοῦν περισσότερες ἀπὸ 85 φορές (μὲ αὐξητικὴ τάση γιὰ τὰ ἔτη 1819 καὶ 1820, λόγω καὶ τοῦ ὄγκου τῶν ἀντίστοιχων τόμων). Ἐν βέβαια ὁ μεταφραστὴς τῆς μελέτης τοῦ Choiseul-Gouffier «*Recherches sur l'origine du Bosphore de Thrace*» εἶχε ἀποδώσει τὸ *Recherches* μὲ τὸ ἰσοδύναμο *ἔρευνα* καὶ ὄχι *ἐξετάσις*, ὅπως προτίμησε («*Λόγιος Ἐρμῆς*» 1818, σ. 319), θὰ εἴχαμε μίαν παραπάνω ἀποτύπωση τοῦ ὅρου στὸ περιοδικό.

8. Βλ. πρόχειρα τὴν ὡς τὸ 1803 μεταφραστικὴ καὶ πρωτότυπη συγγραφικὴ παραγωγή τοῦ Κοραΐ στὸ Ἄπ. Β. Δασκαλάκη, Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 1979, σ. 618-626.

ἐκφράσεις, ἐξέτασις, ἐξετάζω, μελέτη, μελετῶ, παρατήρησις, παρατηρῶ, βρίσκονται σὲ παράλληλη χρῆση στὰ κείμενά του, ὅμως καμιὰ ἀπὸ αὐτὲς δὲν μπορούσε νὰ ὑποκαταστήσει τὴ νοηματικὴ δυναμικὴ τοῦ ἐκπέμπουν οἱ ὅροι ἔρευνα, ἐρευνῶ. Εἰδικὰ ἡ δευτέρη καὶ ἡ τρίτη ἔννοια, ὅταν δὲν συνδέονταν μὲ τὴν ἀπλὴ ἀνάγνωση καὶ τὴ δήλωση τῆς ἀπλῆς ἀνθρώπινης περιέργειας, εἶναι φανερὸ ὅτι γιὰ τὸν Κοραῖ ἀντιπροσώπευαν τὰ στάδια τῆς συστηματικῆς ἐρευνητικῆς διαδικασίας, ἀποτελοῦσαν τοὺς ἄξονες καὶ τὶς ἀρθρώσεις τοῦ ὅλου μηχανισμοῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας. Εἶναι κρίμα γιὰ τὸν Κοραῖ δὲν μᾶς ἔφησε κάποιο κείμενο ὅπου νὰ ἐπισκοπεῖ τὰ σχετικὰ ζητήματα, ὅπως θὰ μπορούσε π.χ. νὰ τὸ εἶχε κάνει στὰ Ἐπιτομὰ του. Τὰ σύντομα λήμματα τοῦ ἀφιερώνει στὶς λέξεις *recherche*, *rechercher* στὴν «Ἑλληνικὴ τοῦ Γαλλογραφικοῦ Λεξικοῦ» του, ἔργο τὸ ὁποῖο εἶχε συντάξει, ὅπως φαίνεται, πρῶτα γιὰ προσωπικὴ χρῆση ἐπαναφέροντάς το ἀργότερα στὸ προσκήνιο καὶ τὸ ὁποῖο ὅμως παρουσιάζει ἀρκετὰ κενὰ —δημοσιεύθηκε τὸ 1881, πρῶτο στὴ σειρὰ τῶν «Μετὰ θάνατον εὑρεθέντων»⁹— τὰ λήμματα αὐτὰ δὲν εἶναι καθόλου διαφωτιστικά, ἀφοῦ ὁ Κοραῖς παραθέτει τὶς δημώδεις, τὶς γραικικὲς ἰσοδύναμες τῶν γαλλικῶν λέξεων ἀντλώνοντας τὶς ἀπὸ τὰ παλιότερα λεξικά τῆς κοινῆς, καὶ μερικὲς ἀρχαιοελληνικὲς, στὶς ὁποῖες κατὰ περίεργον τρόπο δὲν συγκαταλέγεται ἡ λέξις ἔρευνα.¹⁰ Τὸ κενὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὸ ἀναπληρώσουμε βασισμένοι στὴ χρῆση τῶν λέξεων καὶ τὶς συνεκφορὲς τους καὶ σὲ εὐκαιριακὰ ἐκτεθειμένους σκέψεις τόσο στὰ δημόσια κείμενά του, τὶς ἐκδόσεις του, ὅσο καὶ στὰ ἰδιωτικά, τὴν ἀλληλογραφία του.

Ἄνῃσυχον πνεῦμα ἀπὸ τὴ νεότητά του, ἀνικανοποίητος ἀπὸ τὸν σχολαστικὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κατάρτιζε τοὺς τροφίμους του τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον τῆς ἐποχῆς του στὴν προσέγγιση τῆς ἀρχαιότητος, ἔσπασε γρήγορα τὰ δεσμά του ἀπὸ αὐτὴ τὴν παράδοση. Ἔμαθε λατινικὰ καὶ ξένες γλῶσσες ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ κατανοεῖ τὰ σχόλια καὶ τὰ ὑπομνήματα τῶν εὐρωπαϊῶν φιλολόγων στὶς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἐπιδόθηκε λίγο ἀργότερα κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ὀλλανδία, ὅπου ἐκπροσώπησε τὰ ἔμπορικὰ συμφέροντα τῆς πατρικῆς συντροφίας, στὴ συ-

9. Φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τοῦ Λεξικοῦ, πρωτοδημοσιευμένου ἀπὸ τὸν Ἄνδρέα Μάμουκα, κυκλοφόρησε τὸ 1994 στὴ σειρὰ τῆς NEB μὲ ἐπιμέλεια καὶ εἰσαγωγή Ἄλκη Ἀγγέλου.

10. Βλ. σ. 294. Πβ. ὡστόσο τὸ λήμμα *discuter* (*examiner avec soin*, διακροτῶ): ὁ Κοραῖς παραπέμπει γιὰ τὸ διακροτῶ στὶς σημειώσεις του στὸν Στράβωνα (Μέρος Δ', σ. 3), ὅπου ἐρμηνεύει τὸ διακροτεῖν «εἶη ἂν τὸ ἀκριβῶς ἐρευνᾶν».

στηματική σπουδή τῶν ἀρχαίων με «μέθοδον παντάπασιν διάφορον».¹¹ Ἐδῶ ἀκριβῶς διαμορφώθηκε ὁ τρόπος τῆς φιλολογικῆς σκέψης καὶ ἐργασίας τοῦ Κοραΐ, ἐδῶ ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται ἡ φιλέρευνη προδιάθεσή του γιὰ τὰ δύο ἀντικείμενα πού ἀποτελέσαν τὶς μόνιμες ἀπασχολήσεις τῆς ζωῆς του: τὴν κριτικὴ ἐπιστήμη καὶ τὴ γλῶσσα.¹² Ἔτσι, ἦταν ἤδη καλὰ προετοιμασμένος ὅταν τὸ 1782 ἀποφάσισε νὰ περάσει γιὰ δεύτερη φορὰ στὴν Εὐρώπη καὶ νὰ σπουδάσει μιὰ ἐπιστήμη, τὴν ἱατρικὴ, με καθαρὰ ἐρευνητικὴ ὑποδομὴ καὶ κατευθύνσεις. Ὅταν μάλιστα βρέθηκε στὴν ἱατρικὴ σχολὴ τοῦ Montpellier, γνωστὴ γιὰ τὴν προσκόλλησή της στὴ διδασκαλία τοῦ Ἱπποκράτη, θὰ μπορέσει πιά νὰ διασταυρώσει τὴ σύγχρονη ἱατρικὴ θεωρία με τὰ φιλολογικὰ του ἐνδιαφέροντα.¹³ Θὰ ἐγκύψει στὸ ἔργο τοῦ Ἑλληνα γιατροῦ καὶ ἀπὸ τὴ μελέτη αὐτὴ δὲν θὰ προέλθουν μονάχα οἱ δύο λατινικὲς διατριβές του, ἀλλὰ καὶ μιὰ σειρὰ νέων ἀναγνώσεων πού ἀποκαθιστοῦσαν τὸ νοσοῦν ἀπὸ τὶς φθορὲς κείμενο τοῦ Ἱπποκράτη.¹⁴ Ἐνας νέος κριτικὸς φιλόλογος εἶχε γεννηθεῖ πού ἐμφανίζοταν ἀφενὸς νὰ μιλάει στὰ ξενόγλωσσα ἱατρικὰ δημοσιεύματά του τῆς περιόδου ἐκείνης γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ προβαίνουν οἱ ἴδιοι οἱ γιανοὶ καὶ πάντως νὰ ἐνημερώνονται γιὰ τὶς ἐρευνες (*investigatio, recherche*) τῆς ἐπιστήμης τους¹⁵ καὶ ἀφετέρου στὰ γράμματα πρὸς τοὺς φίλους του νὰ κάνει λόγο γιὰ τὶς δικές του μελλοντικὲς φιλολογικὲς ἐρευνες: «Μία περίστασις ἀπροσδόκητος — ἔγραφε τὸν Μάιο τοῦ 1788 στὸν Δημήτριον Λῶτο,

11. Ἄδ. Κοραΐς, *Ἀλληλογραφία*, ἔκδ. ΟΜΕΔ, τ. Α', σ. 65.

12. Ἀπὸ τότε προφανῶς μνήθηκε στὴν κριτικὴ ἐπιστήμη, ὅπως τὴν καλλιέργησε ἡ ὀλλανδικὴ σχολὴ τῶν Hemsterrhuis, Valckenaer καὶ Ruhnken, βλ. Γεωρ. Α. Χριστοδούλου, «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς ὡς διορθωτὴς τῶν κλασικῶν κειμένων. Τὸ χειρόγραφο Χίος 490», *Σύμμικτα κριτικά*, Ἀθήνα 1986, σ. 249. Γιὰ τὴ γλῶσσα βλ. Έμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Ἐμέση ὁδὸς» καὶ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς. Σχόλιο πρὸς μιὰ αὐτοκριτικὴ τοῦ Κοραΐ γιὰ τὴ γλωσσικὴ του θεωρίαν, *Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ κοινωνία. Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένον στὴ μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημασῆ*, ἐπιμ. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, Ἀθήνα 1995, σ. 238.

13. Νίκος Νικολάου, «Ἡ ἱπποκρατικὴ φιλολογία καὶ ὁ Κοραΐς», *Λήμερο Κοραΐ*, Ἀθήνα 1984, σ. 86 κέ.

14. Δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ τῆς Ὁξφόρδης *Museum Oxoniense* τὸ 1792 καὶ τὸ 1797.

15. *Medicus hippocraticus* (διατριβή), Montpellier 1785, σ. 5 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Χίος 1991, ἐπιμ. Στ. Φασουλάκη), πβ. Δ. Θερεϊανός, *Ἀδαμάντιος Κοραΐς*, Τεργέστη 1890, τ. 3, σ. κγ'. — Chr. G. Selle, *Introduction à l'étude de la nature et de la médecine*, μτφρ. Ἄδ. Κοραΐ, Montpellier 1795, σ. ix, ὑπόσ. 4, πβ. Θερεϊανός, ὁ.π., σ. λδ'. — W. Black, *Esquisse d'une histoire de la médecine et de la chirurgie*, μτφρ. Ἄδ. Κοραΐ, Παρίσι 1798, σ. x.

τόν Πρωτοψάλτη Σμύρνης, ανακοινώνοντάς του τήν προσεχή μετοίκηση του στη γαλλική πρωτεύουσα— με αναγκάζει να υπάγω εις Παρισίους, όπου έχω να διατρίψω ολίγους μήνας, διὰ να έρευνήσω πράγματα αναγκαῖα εις τήν Βασιλικήν Βιβλιοθήκην»¹⁶ (τὰ «ἀναγκαῖα πράγματα») ἦταν τὰ χειρόγραφα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς). Ἡ χρήση τοῦ ρήματος μέσα σ' ἓνα πλαίσιο ἐνδεικτικῶν συμφραζομένων (ἀντικείμενο, χῶρος καὶ διάρκεια τῆς έρευνας) φανέρωνε τήν ἐπιλογή στήν ὁποία εἶχε ἤδη καταλήξει προκειμένου να ὀνοματίσει στή γλώσσα του τή διαδικασία καὶ να ὑπονοήσει τίς συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες συντελεῖται τὸ έρευνητικὸ γεγονός ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα, ὅταν δηλαδὴ ἐγκύπτει γιὰ να ἐξιχνιάσει τὰ προβλήματα τῆς ἐπιστήμης του. Πραγματικά, οἱ ὅροι *έρευνα-έρευνῶ* σ' αὐτὴ τήν εἰδικότερη σημασία ἀπαντοῦν στὰ κείμενά του ἀρκετὰ νωρίτερα. Στὸ πρῶτο κίβλας γνωστὸ γράμμα τῆς ἀλληλογραφίας του, σταλμένο τὸ 1774 πρὸς τοὺς ἐμπορικοὺς του συνεταίρους, πρῶμο δεῖγμα τῆς ὑψηλῆς μόρφωσης τοῦ νεαροῦ ἐμπόρου, συναντᾶμε μιὰ μαρτυρία πού τὸν ἐμφανίζει ἐνήμερο τῶν πορισμάτων τῆς σύγχρονῆς του ἱστορικῆς έρευνας ἀναφορικὰ με τὸ μυθοποιημένο μέχρι τότε πρόσωπο τοῦ Καίσαρα Αὐγούστου: «ἔως τέλος πάντων ἐξεσκεπάσθη ἡ ἀλήθεια με τήν έρευναν τῶν σημερινῶν σοφῶν».¹⁷ Ἡ ἀντίληψη τοῦ Κοραῆ γιὰ τήν ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα πού ἀποκαλοῦσε *έρευνα* εἶναι φανερὸ ὅτι εἶχε ἐνσωματώσει ἀπὸ τήν πρώτη στιγμή, στήν προπαρασκευαστικὴ κίβλας περίοδο τῆς ζωῆς του, τὰ δύο βασικὰ δεδομένα πού τήν προσδιορίζουν: τὸν χειρισμὸ καὶ τὴ δικεπεραίωσή της ἀπὸ ἐκείνους πού εἶναι ἐφοδιασμένοι με τίτλους καὶ ἐχέγγυα ἐγκυρῆς ἐπιστημοσύνης, τοὺς σοφοὺς, καὶ τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται, τήν ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας. Στὰ 1785, λίγα χρόνια πρὶν ἀνακοινώσει στὸν Πρωτοψάλτη Σμύρνης τὸν προγραμματισμὸ τῶν δικῶν του έρευνῶν στή Βασιλικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιοῦ πάνω στὰ χειρόγραφα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς, τὸν πληροφοροῦσε γιὰ μιὰ ἀνάλογη ἐνέργεια πού εἶχε προηγηθεῖ με τήν εὐθύνη τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας καὶ ἀφοροῦσε τήν έρευνα καὶ μελέτη τοῦ συνόλου τῶν χειρογράφων πού βρισκόνταν στήν ἴδια βιβλιοθήκη. Στούς σοφοὺς καὶ πάλι εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ με σκοπὸ τήν ἀνακάλυψη καὶ δημοσιοποίηση νέων τυχόν εἰδήσεων ἀποθησαυρισμένων στὰ ἀνέκδοτα κείμενα, κάτι πού κατὰ τὸν Κοραῆ θὰ ὀδηγοῦσε στή διευκρίνηση τοῦ βαθμοῦ προόδου τῶν ἀνθρώ-

16. Ἐπιστ. 3.5.1788, *Ἀλληλογραφία*, τ. Α', σ. 99.

17. Ἐπιστ. 23.9.1774, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., σ. 13. Στὸ ἴδιο γράμμα ἀπαντᾶ καὶ ἡ ἐκφραση (να ἐρευνᾶ τὰ πράγματα κατὰ βάθος), σ. 12.

πινων επιτεύξεων.¹⁸ Σοφοί, νέα γνώση, εξακριβωση τῆς ἀλήθειας: ὁ σπουδαστὴς τῆς ἱατρικῆς γνώριζε καλὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας ἔρευνα εἴτε ἐπρόκειτο γιὰ τὶς ἐπιστῆμες τῆς φύσης καὶ τῆς ζωῆς στὶς ὁποῖες τότε εἰδικευόταν, εἴτε γι' αὐτὲς ποὺ ὑπηρετοῦσαν τὴν ἱστορία καὶ τὴ φιλολογία καὶ ποὺ φαινόταν ἀπὸ νωρὶς νὰ προσελκύουν περισσότερο τὰ ἐνδιαφέροντά του. Ἄλλωστε ἡ διασύνδεση, ὅπως θὰ τὴν ἐπιχειροῦσε ἀργότερα, ἀνάμεσα στὰ οἰκεῖα του γνωστικὰ πεδία, εἶχε ἀκριβῶς κοινὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν ἐρευνητικὴ διαδικασίᾳ: τὴν ἀναλογία τῶν φαινομένων, τῶν μεθόδων καὶ τῶν στοχεύσεων. Ἄν π.χ. στὴν ἱατρικὴ ἡ ἔρευνα ἀποσκοποῦσε στὴ διάγνωση τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν αἰτίων τους καὶ συνάχουθα στὴν ἀνέρευση τοῦ τρόπου θεραπείας τους, ἀντίστοιχα στὴν κριτικὴ καὶ στὴ γλωσσικὴ ἐπιστήμη ἀπέβλεπε στὸν ἐντοπισμὸ τῶν παθῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα νοσοῦσε ἡ παράδοση τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ τῆς φθορᾶς ποὺ εἶχε ὑποστῆ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ὅσο καὶ τῶν αἰτίων ποὺ εἶχαν προκαλέσει τὶς διαταραχὲς αὐτές, προκειμένου νὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασή τους.¹⁹

Ἐχοντας ἀπὸ τὸ 1783 αὐτοπροσδιοριστῆ μὲ μεγάλη αὐτοπεποίθηση ὡς ἄνθρωπος («τοῦ ὁποίου ὁ μόνος ἔρωε, ἡ μόνη φροντίς, ἡ μόνη μέριμνα, εἶναι ἐκεῖνη τῶν ἐπιστημῶν»),²⁰ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶχε διδαχθεῖ πῶς γεννήθηκε καὶ πῶς ἐξελίχθηκε ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη (ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα θὰ μετέφραζε γιὰ βιοπορισμὸ ἓνα ἐγχειρίδιό ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς²¹ καὶ μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Ἰπποκράτη στὰ 1800 θὰ ἀναγόταν στὶς ἱστορικὲς ἀπαρχὲς αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης), δηλαδὴ μέσα ἀπὸ ποιὲς δράσεις, νοητικὲς καὶ ὕλικοτεχνικὲς, κινητοποιοῦνται οἱ μηχανισμοὶ παραγωγῆς νέας γνώσης καὶ σημειώνονται τὰ βήματα τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου. Ἐξἄλλου οἱ ἀναφορὲς του στὶς ἐπιστῆμες συνοδεύονται συχνὰ μὲ νύξεις ἢ ἐπισημάνσεις γιὰ τὴν ἐξελικτικὴ τους πορεία καὶ τὴ συμβολὴ τῆς ἔρευνας στὶς διαδοχικὲς μεταβολὲς τῶν κατακτημένων γνώσεων. Ἡδὴ στὰ δύο παρα-

18. Ἐπιστ. 23.3.1785, Ἐλληλογραφία, ὅ.π., σ. 56.

19. Βλ. π.χ. ἐπιστ. 23.2.1803, Ἐλληλογραφία, τ. Β', σ. 70, ἐπιστ. 9.10.1804, ὅ.π., σ. 193, ἐπιστ. 26.10.1808, ὅ.π., σ. 482, ἐπιστ. 15.12.1811, τ. Γ', σ. 163, *Πλοῦτάρχου Βίαι*, τ. Δ' (1812) [= *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς*, τ. Α' ΜΙΕΤ, Ἄθ. 1986, σ. 488-89], *Στράβωνος Γεωγραφικῶν*, τ. Α' (1815) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Β', Ἄθ. 1988, σ. 296-97], πβ. Ἀριστ. Κ. Σταυρόπουλος, «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ ἡ ἱατρικὴ παιδεία τῶν Ἑλλήνων», *Πρακτικὰ Συνεδρίων «Κοραῆς καὶ Χίος»*, Ἀθῆνα 1985, τ. Β', σ. 165-66 (τοῦ τόμου Β' κυκλοφόρησαν μόνον ἀνάτυπα).

20. Ἐπιστ. πρὸς Δ. Λῶτο, 11.8.1783, Ἐλληλογραφία, τ. Α', σ. 41.

21. Βλ. σημ. 15.

δείγματα από τὸ χῶρο τῆς ἱστοριογραφίας ποὺ ἐντοπίσαμε στὴν ἀλληλογραφία του τῶν πρώιμων χρόνων, ἀποτυπώνονταν καθαρὰ ἢ σχέση αἰτιότητας ἀνάμεσα στὴν ἔννοια τῆς ἔρευνας καὶ στὴν ἔννοια τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου: οἱ νεώτερες ἔρευνας τῶν σοφῶν πάνω σὲ ὀρισμένα ζητούμενα τῆς ἀρχαίας ἱστοριογραφικῆς θεματολογίας ἦταν αὐτὲς ποὺ, κατὰ τὸν Κοραΐ, προχώρησαν ἢ ἀναμενόταν ὅτι θὰ προχωρήσουν τὶς γνώσεις πρὸ πέρα ἀπ' ὅπου βρίσκονταν μέχρι τότε ἀναθεωρώντας τὶς παλαιότερες ἐκτιμήσεις τῶν πραγμάτων. Οἱ ιδέες αὐτὲς ἐκτίθενται μὲ μεγαλύτερη σαφήνεια στὰ μεταγενέστερα κείμενά του.

Εἴτε μιλώντας γιὰ συγκεκριμένα προβλήματα τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων ποὺ καλλιεργοῦσε, εἴτε διατυπώνοντας εὐκαιρικά θεωρητικότερες παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη καὶ τελειοποίηση τῶν ἐπιστημῶν ὁ Κοραΐς παρουσιάζεται μὲ σταθερὸ καὶ συγκροτημένο σχῆμα σκέψης. Οἱ ἐπιστῆμες ἐξελίσσονται χάρις στὰ εὐρήματα τῶν ἐρευνητῶν. «Τὰ εὐρήματα ταῦτα αὐξάνουσι τὰς ἐπιστήμας, καὶ τὰς κάμνουσι νὰ προχωρῶσιν ἐμπρός». ²² Τὸ πρῶτο εὐρημα «γίνεται βαθμὸς καὶ χειραγωγία» γιὰ τὸ δεύτερο, αὐτὸ γιὰ τὸ τρίτο κ.ο.κ. σὲ μιὰ ἀδιάκοπη ἀλληλουχία. ²³ Ἡ κρίση τοῦ Κοραΐ γιὰ ὅσους ἐκδότες Ἑλλήνων συγγραφέων δημοσίευσαν τὰ ἀρχαῖα κείμενα χωρὶς κριτικὴ, δηλ. ἐρευνητικὴ, ἐπεξεργασία εἶχε γενικότερη ἰσχὺ στὸ χῶρο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας: «Ἐκεῖνοι μόνον οἱ ἐκδότες πρέπει νὰ κρίνωνται αὐστηρὰ ὅσοι ἀνάξιοι αὐτοὶ νὰ κινήσωσι τὴν κριτικὴν ἔρευναν τῆς ἐκδόσεως βῆμα μόνον ἐν ἀπ' ὅπου τὴν εὐρηξαν παρέκει, οὐδὲ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῶν προγενεστέρων τοὺς κόπους εἶναι καλοῖ». ²⁴ Ἀνῆκαν στὴν κατηγορία τῶν λογίων ποὺ, ὅπως τοὺς περιέγραφε ἀργότερα, ἀρκοῦνταν νὰ αντιγράφουν καὶ νὰ ἀναπαράγουν ἀπλῶς τοὺς καρπούς τῆς ἔρευνας τῶν προγενεστέρων καλλιεργώντας καὶ συντηρώντας ἓνα τρόπο γραφῆς ποὺ «γεμίζει τὸν κόσμον ἀπὸ βιβλία καὶ φορολογεῖ ἀναισχύντως τοὺς ἀγοράζοντας αὐτὰ ἀλλὰ τόσον ὀλίγον συντελεῖ εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ὅσον καὶ τὴν ἐμποδίζει». ²⁵ Ἡ πρόοδος τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ποσοτικὰ μεγέθη, ἀποτελοῦσε ἀκριβῶς γιὰ τὸν Κοραΐ τὸ κίνητρο καὶ τὴ δικαίωση κάθε ἐρευνητικῆς προσπάθειας. «Κατὰ τὴν κοινὴν ὑπόληψιν καὶ κρίσιν τῶν φωτισμένων ἔθνῶν τῆς Εὐρώπης» —θὰ υπογραμμίσει κάποτε ἐπικαλούμενος ἓνα οἰκεῖο του

22. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Ε' (1813) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 530].

23. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Α' (1809) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 358].

24. *Ἰσοκράτους Λόγοι*, τ. Α' (1807) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 292].

25. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος* 1820, σ. 309, πβ. ἐπιστ. 19.4.1820, *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', σ. 233.

παράδειγμα— έστω και λίγες όρθες κριτικές διορθώσεις (άρκοϋν νά δικαιώσωσι νέαν έκδοσιν συγγραφέως και άν ήθελεν είσθαι πεντηκοστή).²⁶ Τήν ιδεολογία τής εξέλιξης και τής προόδου, κυρίαρχη στόν εύρωπαϊκό Διαφωτισμό, τήν ύπερασπίστηκε ό Κοραής έμπρακτα σ' όλόκληρο τό έργο του συμπυκνώνοντάς την σέ μια έπιγραμματική φράση τών προλεγόμενων στόν Ίσοκράτη (1807): «Έκεϊνος πρέπει νά εντρέπεται όστις δέν προσθέτει εις όσα έμαθεν, δια νά τά παραδώση αύξημένα εις τούς μεταγενεστέρους».²⁷

Σέ όρισμένες περιπτώσεις, ανάλογα με τις ανάγκες τής διαπραγματεύσης, δοκίμαζε νά έμβαθύνει για χάρη τών άναγνωστών του στην έννοια τής ιστορικότητας τών έπιστημονικών κατακτήσεων με παρατηρήσεις πού μαρτυροϋσαν τή θεωρητική του ύποδομή. «Αί διάφοροι τών πραγμάτων έπιστήμαι και γνώσεις δέν έγεννήθησαν σύγχρονοι με τούς ανθρώπους [...] Τήν αύτην και εις όλας τās λοιπās γνώσεις και έπιστήμας βαθμικήν και βραδείαν από τό άτελές εις τό τέλειον προχώρησιν ήκολούθησαν όλα χωρίς εξαίρεσιν τά έθνη».²⁸ Ακόμη περισσότερο: ό δρόμος πρós τήν τελειοποίηση τών έπιστημών περνοϋσε μέσα από τήν εξέλιξη τών ανθρώπινων κοινωνιών. Στά προλεγόμενα τής έκδοσης τοϋ Ξενοκράτη (1814), όπου με άφορμή τό κείμενο τοϋ *Περί τής από τών ενόδρων τροφής* τόν άπασχολεί μεταξύ άλλων τό θέμα τής έρευνας για τή φύση τής τροφής σέ αντιστοιχία με τά εξελικτικά στάδια τής φυσικής ιστορίας, συνδέει τήν πρόοδο τής έρευνας με τό επίπεδο ανάπτυξης τών κοινωνιών. «Ετσι από τήν «Φυσικήν ιστορίαν εις τά σπάργανα», όπως διαμορφώθηκε από «τάς πρώτας τούτας έρεύνας άτελεστάτας άκόμη» κατά τήν περίοδο πού τέθηκαν «τά πρώτα θεμέλια τής πολιτικής κοινωνίας», στα νεώτερα χρόνια αναδύθηκε «ή άληθινή Φυσική ιστορία», όταν πλέον ή γνωστική ύλη είχε αύξηθει «από πολυχρονίους παρατηρήσεις», οι κοινωνίες είχαν ίσχυροποιηθει πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά και είχαν έμφανιστεί ως «έρευνηταί τής φύσεως» όξύνοα πνεύματα, γεννήματα τής τελειοποίησης τοϋ πολιτισμοϋ, πού έχοντας εξασφαλίσει ύλικά μέσα και χρόνο «αφιέρωσαν τούς κόπους των όλους εις τήν φιλοσοφίαν», ή, άλλιώς, όλες τις έρευνές τους στη διατύπωση τής «έπιστημονικής θεωρίας τής φύσεως».²⁹

26. *Πλουτάρχων Βίοι*, τ. Ε' (1813) [= *Προλεγόμενα*, ό.π., τ. Α', σ. 543].

27. *Ίσοκράτους Λόγοι*, τ. Α' (1807) [= *Προλεγόμενα*, ό.π., τ. Α', σ. 282].

28. *Πλουτάρχων Βίοι*, τ. Β' (1810) [= *Προλεγόμενα*, ό.π., τ. Α', σ. 403].

29. *Προλεγόμενα*, ό.π., τ. Β', σ. 213-14. 'Ο Κοραής μνημονεύει έδώ «τό παράδειγμα τοϋ περιφήμου τής φυσικής ιστορίας συγγραφέως Βυφώνος, δια νά μήν όνο-

Λίγο νωρίτερα, τὸ 1812, στοὺς *Αὐτοσχέδιους Στοχασμοὺς* τοῦ τέταρτου τόμου τοῦ Πλουτάρχου γινόταν λόγος γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀποθησαύρισης καὶ ἔρευνας τῆς γλωσσικῆς ὕλης τῆς κοινῆς στὸ πλαίσιο τῆς σχεδίασης ἐνὸς νεοελληνικοῦ λεξικοῦ³⁰ καὶ ὁ Κοραῆς κατέφευγε ἐπίσης σὲ ἱστορικές ἀναγωγές. «Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν θέλομεν εὐρεῖν, ὅτι ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῶν λέξεων ἄρχισεν ἡ παιδεία καὶ τῶν σημερινῶν φωτισμένων ἐθνῶν». Π.χ. «οἱ ἐρευνηταὶ τῆς γλώσσης» στὴ Γαλλία ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους ἤδη ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα καὶ ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα ἔδωσαν ἀπτά δείγματα λεξικογραφικῶν καὶ ἐτυμολογικῶν ἐρευνῶν συμβάλλοντας ἔτσι ὥστε νὰ συντελεστεῖ «ἡ κατὰ μικρὸν πρόοδος τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος». ³¹ Γι' αὐτὸ ὁ Κοραῆς γιὰ ὅποιον θὰ ἐπιχειροῦσε «τὸ ἐπαινετὸν ἔργον τῆς ἐρέυνης καὶ διορθώσεως τῆς σημερινῆς γλώσσης» ζητοῦσε νὰ διαθέτει ἀπαραίτητο ἐπιστημονικὸ ἐφόδιο τῆ γνώση τῆς ἱστορίας «τῆς κατὰ μικρὸν μορφώσεως καὶ τελειώσεως» τῶν γλωσσῶν, καὶ ὄχι μόνο τῆς ἐλληνικῆς.³²

Ὁ ἱστορικός, λοιπόν, χρόνος λειτουργοῦσε ὡς προωθητικὸς παράγοντας τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας κάθε ἐπιστήμης καὶ γνώσης, ἀλλὰ παράλληλα καὶ ὡς ἐρμηνευτικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὸν παρατηρητὴ αὐτῆς τῆς διαδικασίας· οἱ φάσεις καὶ τὰ μεγέθη τῶν παλαιότερων κατορθωμάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἔπρεπε νὰ ἀξιολογοῦνται ὄχι μὲ κριτήρια ὑπερχρονικά, ἀλλὰ μὲ βάση τὴν περίοδο τοῦ χρόνου ποὺ συνέβαινε νὰ πραγματοποιηθοῦν, τίς συνθῆκες τοῦ βίου καὶ τὰ τότε δεδομένα τῆς ἔρευνας. Τὸ παράδειγμα τῆς ἐκδόσης τῶν *Γεωγραφικῶν* τοῦ Στράβωνα ἀπὸ τὸν Εὐλάνδρο στὴ Βασιλεία τὸ 1571, ὅπως τὸ κατέγραφε ὁ Κοραῆς στὴ δική του ἐκδόση τὸ 1815 ἀνάμεσα στὴ σειρά τῶν ἐκδοτικῶν σταθμῶν τοῦ κειμένου, φώτιζε καλὰ τὸ σκεπτικὸ του γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα. «Ἐκαμεν [ὁ Εὐλάνδρος] ὅ,τι τὸν ἐσυγχώρουν νὰ κάμη ἡ ἔλλειψις τῶν ἀντιγράφων [δηλ. τῶν χειρογράφων ποὺ διέσωζαν τὸ κείμενο τοῦ συγγραφέα],

μάσω ζῶντας ἄλλους πολλούς» ἐρευνητὲς τῆς φύσεως ποῦ, ὅπως γράφει, ἀκολούθησαν τὰ ἔχνη τοῦ Ἀριστοτέλη.

30. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Δ' (1812) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Α', σ. 496 κέ.] Ἡ ὑπόθεση τοῦ Λεξικοῦ εἶχε ἤδη ξεκινήσει ἀπὸ τὸν πρῶτο τόμο τοῦ Πλουτάρχου (1809), ὅ.π., σ. 327 κέ.

31. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Δ' (1812) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Α', σ. 497]. «Ἀρχὴ παιδεύσεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις.» Ὁ Κοραῆς ἐπιπλαεῖται στὴν ἱστορική του ἀνάλυση τὴ ρήση τοῦ Ἀντισθένη, ὅπως τὴ διέσωσε ὁ Ἐπίκτητος, γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι «ἡ παιδεία τῶν ἀνθρώπων πρέπει ν' ἀρχίζη ἀπ' αὐτὴν τῶν λέξεων τὴν ἔρευναν», ὅ.π., σ. 495.

32. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Γ' (1811) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Α', σ. 464].

ἡ ἀξιέπαινός του πενία καὶ ἐκείνη τοῦ χρόνου ἡ ἐποχὴ ὅτε δὲν ἦτο ἀκόμη φθασμένη ἡ κριτικὴ ἐπιστήμη εἰς τὴν ὁποίαν ἔπειτα τὴν ἔφεραν πολυχρόνιοι πολλῶν ἀνδρῶν κόποι τελείωσιν». ³³ Ἀπαξιοτικὴ στάση ἀπέναντι στὰ ἐπιτεύγματα τοῦ παρελθόντος (στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Στράβωνα, ὅπου παρακολουθοῦσε τὴν ἐξέλιξη τῆς παλαιᾶς γεωγραφίας, τὸ σχετικὸ σχόλιό του ἀφοροῦσε τὸ γεωγραφικὸ σύστημα τοῦ Ἐρατοσθένη) φανέρωνε, πέρα ἀπὸ τὴν τολμηρότητά της, ἔλλειψη ἱστορικῆς ὀπτικῆς χαρακτηρισίζοντας ἀκριβῶς τὸ εἶδος ἐκεῖνο τοῦ ἀνθρώπου «ὅστις δὲν ἐσυλλογίσθη ποτὲ πῶς ἀρχίζουσι καὶ πῶς τελειοῦνται τῶν ἀνθρώπων αἱ γνώσεις, οὐδ' ὑποπτεύεται, ὅτι καὶ τὴν σημερινὴν γεωγραφίαν οἱ μεταγενέστεροί μας τελειότεραν ἀσυγκρίτως μέλλουσι νὰ τὴν καταστήσωσιν». ³⁴ Ἄλλωστε δὲν ἦταν λίγες οἱ περιπτώσεις πού ἡ «ἀκριβεστέρα ἔρευνα» τῶν νεωτέρων θὰ ἐρχόταν ὄχι μόνον νὰ ἀναιρέσει ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὰ πορίσματα τῶν προγενεστέρων, ὅπως π.χ. συνέβαινε μὲ ὀρισμένες περιγραφὰς καὶ παρατηρήσεις τοῦ Ἡρόδοτου καὶ τοῦ Στράβωνα, στὴν ἔκδοση τοῦ ὁποίου εἶχε ὁ Κοραῆς τὴν εὐκαιρίαν νὰ προβεῖ σὲ ἀνάλογες ἐπισημάνσεις. ³⁵ Ἀντίθετα, σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη πού ἐξέθετε σὲ ἄλλη περίσταση, ³⁶ οἱ φυσικοὶ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος εἶχαν περιοριστεῖ σὲ «νηπιώδεις ἐρεύνας» γιὰ τὰ φυσικὰ καὶ κοσμικὰ φαινόμενα —πράγμα πού ἔκανε τὸν Σωκράτη νὰ δείχνει περιφρόνηση γιὰ τὴν τότε κατάστασι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ νὰ στρέφῃ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν μαθητῶν του στὴ σπουδὴ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης— σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴ φυσικὴ τῆς ἐποχῆς του ἡ ὁποία στηριζόταν πιά «εἰς παρατηρήσεις ἀκριβεῖς καὶ πολύτροπα πειράματα».

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς θεωρητικὰς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς ἔρευνας, διαχρονικὰ, στὴν πρόοδο καὶ τελειοποίησι τῶν γνώσεων, ὁ Κοραῆς εἶχε διαμορφωμένη γνώμη καὶ γιὰ τὴν πρακτικὴ ὄψιν καὶ λειτουργίαν της, καθὼς ὁ ἴδιος τὴν ἀσκοῦσε καθημερινὰ στὸ σπουδαστήριό του περιστοιχισμένος ἀπὸ τὰ βοηθήματα πού εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του ἢ πού δανειζόταν ἀπὸ τὶς βιβλιοθήκας τοῦ Παρισιοῦ. Πῶς εἶχε βιώσει τὴν εἰκόνα καὶ τὶς ἀπαιτήσεις της, τί εἶδους προδιαγραφὰς τὴν καθιστοῦσαν ἀποτελε-

33. *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Β', σ. 300.

34. "Ὁ.π., σ. 273. Σὲ ὑποσημείωσι ὁ Κοραῆς παραπέμπει στὴν *Histoire naturelle* τοῦ Buffon, ὅπου ὁ «ἱστοριογράφος τῆς φύσεως» ἐπισημαίνει ὅτι καὶ στὴ σύγχρονον ἐποχὴ, παρὰ τὶς γνώσεις πού κατακτήθηκαν χάρις στὶς μαθηματικὰς ἐπιστήμες καὶ τὶς ἀνακαλύψεις τῶν θαλασσοπόρων, ἀπέμειναν πολλὰ ἀκόμη νὰ ἀνακαλυφθοῦν.

35. "Ὁ.π., σ. 290 κέ.

36. Ἀριστοτέλους *Πολιτικῶν* (1821) [= *Προλεγόμενα*, ὅ.π., τ. Β', σ. 661-62].

σματική, ποιοι ήταν ικανοί να την χειριστούν, με ποιά βοηθητικά μέσα και ποιές τεχνικές, ποιά ήταν ή σχέση του υποκειμένου, δηλ. του έρευνητή με το αντικείμενό του και ποιο το αντίτιμο τής άφοσίωσής του σ' αυτό; Οί απαντήσεις στα έρωτήματα θα προκύψουν και πάλι από ευκαιριακές αναφορές του Κοραή, σκόρπιες νύξεις και υποδηλωτικά συμφραζόμενα και λιγότερο από τή θεώρηση του τρόπου με τον όποιο ό ίδιος διαχειριζόταν το ύλικό των έρευνών του.

Ή φύση τής επιστημονικής έρευνας, ως δραστηριότητας σύνθετης και παραγωγικής, καθόριζε από μόνη της τά χαρακτηριστικά και τις προδιαγραφές της. Ο Κοραής υπενθύμιζε με έμφαση (πού ένιοτε ένδυναμωνόταν από ξεσπάσματα δυσφορίας για τήν άγνοια πού έπικρατούσε σχετικά σέ διάφορους κύκλους ανθρώπων, οικείων και μή)³⁷ αυτές τις συμφυείς με τήν έννοια τής έρευνας ιδιότητες. Μιλούσε για μιá διαδικασία χρονόβόρα και κοπιώδη, πού άπαιτούσε προσεκτική, άκριβη και λεπτομερή εξέταση των δεδομένων κάθε ζητήματος. Με όδηγό συνήθως τήν προσωπική του έμπειρία άφηνε να έντυπωθεϊ βαθιά στον συνομιλητή ή τόν άναγνώστη του πόσο σοβαρό και δύσκολο έγχείρημα ήταν ή ένασχόληση με έργα επιστημονικών άπαιτήσεων, όπως ή έκδοση των αρχαίων συγγραφέων ή τó γλωσσικό αντικείμενο, και ότι ή εύτυχής διεκπεραίωσή τους έξαρτιόταν από παράγοντες ποσοτικούς όσο και ποιοτικούς: τή διαθεσιμότητα του χρόνου, τόν βαθμό του πνευματικού και, όχι σπάνια, του χειρωνακτικού μόχθου, αλλά και τόν τρόπο τής ερευνητικής προσέγγισης. Έστω και άποσπασματικά τά παρακάτω παραθέματα, έπιλεγμένα από μιá σειρά με άνάλογο περιεχόμενο, εκφράζουν παραστατικά τις άντιλήψεις του Κοραή για τους όρους πού έδιναν ύπόσταση στην έννοια τής έρευνας.

«Il falloit un philosophe qui joignît [...] la patience de faire des recherches très-multipliées, très-pénibles et un sagacité extraordinaire»³⁸ — (αδιά τήν μακράν έρευναν και σκέψιν ήτις εΐναι άναγκαία εις τά τοιαύτα)³⁹ (Ώςως περίπτωσης ταυτολογίας: ό Κοραής μεταχειριζόταν συχνά

37. Βλ. π.χ. τις σημ. 41 και 44. Οί διαμαρτυρίες του Κοραή είχαν να κάνουν με τις πιέσεις πού του άσκοϋσαν οί χορηγοί τής *Έλληνικής Βιβλιοθήκης*, οί Ζωσιμάδες, να έπιταχύνει τó έργο του, βλ. έπιστολές προς 'Αλέξ. Βασιλείου, 9.10.1804 και 15.7.1807, *Άλληλογραφία*, τ. Β', σ. 196-97, και 402.

38. *Ίπποκράτους περι άέρων, υδάτων, τόπων* (1800) [= *Προλεγόμενα*, ό.π., τ. Δ', 'Αθήνα 1995, σ. 522]. 'Η σκιαγράφηση άναποκρινόταν στην προσωπικότητα του Ίπποκράτη.

39. Έπιστ. προς 'Αλέξ. Βασιλείου, 5.8.1808, *Άλληλογραφία*, ό.π., σ. 464:

τὸ οὖσ. σκέψις με τὴν ἀρχαία σημασία του: ἔρευνα)⁴⁰ — «στοχάζονται τὸ ἔργον μου ὡς ἔργον ἀρτοποιοῦ καὶ προσμένουν με ἀνυπομονησίαν τὴν ἀλλεπάλληλον καὶ γρήγορον ἔκδοσιν τῶν τόμων ὡς ψωμία ἀπὸ τὸν φοῦρνον[...] τὰ τοιαῦτα [...] πρέπει νὰ γίνωνται με σκέψιν καὶ ὄχι κατὰ τὰς Ἑνετικὰς ἐκδόσεις»⁴¹ — «μήτ' ἐσυλλογίσθησαν πόσος καιρὸς καὶ πόση προσοχὴ χρειάζεται εἰς τὰ τοιαῦτα»⁴² — «ὅσοι μετὰ προσοχῆς δὲν ἐρεύνησαν τὴν φύσιν τῆς γλώσσης»⁴³ — «δὲν ἔχουν οὐδεμίαν ιδέαν, πόσας ἐρεύνας, πόσον κόπον χρειάζεται ἐν προοίμιον οὐτιδανόν»⁴⁴ (περίπτωση ἐπίσης ταυτολογίας: ὁ κόπος ἢ οἱ κόποι ἰσοδυναμοῦν με τοὺς κόπους τῆς ἔρευνας ὅπως βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίηση ἀλλοῦ ὀλοκλήρης τῆς συνεκφορᾶς: «τοὺς κόπους τῆς ἐρεύνης») ⁴⁵ — «ἐκ τῆς τῶν τοιούτων ἀπασῶν [τῶν λέξεων] ἀκριβοῦς ἐρεύνης τε καὶ συλλογῆς»⁴⁶ — «γέννημα [...] πολλῆς καὶ λεπτομεροῦς ἐρεύνης»⁴⁷ — «αἱ δεύτεραι φροντίδες σφώτεραι».⁴⁸

Ἄν ὁ κανόνας γιὰ τὴν ἔρευνα ἐνσωμάτῳνε ὅλες τὶς παραπάνω προδιαγραφές, ὁ Κοραῆς γνώριζε καὶ ἀπὸ δική του πείρα ὅτι κάποτε ὁ κανόνας αὐτὸς μπορούσε νὰ ἀνατραπεῖ ἀπὸ τὴν παρέμβαση τοῦ ἀπρόβλεπτου καὶ τοῦ τυχαίου. Τὰ εὐρήματα δηλαδὴ καὶ οἱ ἀνακαλύψεις δὲν ἦταν πάντοτε προϊόντα πολυχρόνιων καὶ ἐπίπονων ἐρευνῶν ἀλλὰ ἐπίσης καὶ συγκυριακῶν γεγονότων καὶ τυχαίων ἐμπνεύσεων. Γιὰ τὴν κριτικὴ μάλιστα ἐπιστήμη πίστευε ὅτι λειτουργοῦσε κατὰ μεγάλο ποσοστὸ στὴ βιά-

«Πολλάκις, φίλε, μία μόνη σημειώσις με κρατεῖ δύο ταχεινὰς ὀλοκλήρους διὰ τὴν μακράν» κλπ.

40. Βλ. π.χ. τὰ ἐδῶ σχετικὰ παραθέματα ὅσα περιέχουν τὴ λέξη.

41. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 24.12.1806, Ἀλληλογραφία, τ. Β', σ. 361-62. Ὁ ὑπαινιγμὸς γιὰ τὶς ἐκδόσεις τῆς Βενετίας ἀφοροῦσε τὴν ἐκδοτικὴν προσπάθεια τοῦ Σπ. Βλαντῆ, βλ. τὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὶς σ. 426, 456.

42. Ὁ λόγος γιὰ ὅσους ἀγνοοῦσαν τί σήμαινε ἡ ἔκδοση ἐνὸς ἀρχαίου συγγραφέα, ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 9.10.1804, Ἀλληλογραφία, ὅ.π., σ. 196-97.

43. Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικῶν (1804) [= Προλεγόμενα, ὅ.π., τ. Α', σ. 36].

44. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 9.12.1810, Ἀλληλογραφία, τ. Γ', σ. 80. Βλ. τὰ ἐδῶ σχετικὰ παραθέματα.

45. Ὀμήρου Ἡλιάδος Παρωδία Α (1811) [= Προλεγόμενα, ὅ.π., τ. Β', σ. 123].

46. Ἰσοκράτους Λόγοι (1807), τ. Β', σ. 339.

47. Ὁ Κοραῆς ἀναφέρεται στὸ ὑπόμνημα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ποὺ περιέχεται στὸ μνημειῶδες ἔργο *Description de l'Egypte*, βλ. σημ. 66.

48. Ἀπόφθεγμα οἰκεῖο στὸν Κοραῆ. Με τὸν τίτλο «Δεύτεροι φροντίδες» ὁ Κοραῆς ἐπανέρχεται με φιλολογικὰς σημειώσεις στὸ κείμενο ὄλων τῶν *Βίων* τοῦ Πλουτάρχου, βλ. τ. Ζ' (1814) [= Προλεγόμενα, ὅ.π., σ. 474-490]. Ἡ ἐπανάληψη στὴν ἔρευνα ὀδηγεῖ σὲ εὐτυχέστερα ἀποτελέσματα.

ση τῆς τυχαιότητας: «Τῆς κριτικῆς τὸ ἔργον εἶναι πολλάκις, ἢ μᾶλλον πλεονάκις τύχης δώρημα παρὰ λογισμοῦ γέννημα».⁴⁹ Αὐτὸ βέβαια εἶχε νὰ κάνει καὶ μὲ τὸ εἶδος καὶ τὴν ποιότητα τοῦ κινήριου μοχλοῦ τοῦ ἐρευνητικοῦ μηχανισμοῦ, τοῦ ἴδιου τοῦ ἐρευνητῆ. Ἡ γρηγορότερη καὶ ἀποτελεσματικότερη ἐκβασή τῆς προσπάθειας τοῦ τελευταίου συνδεόταν ἐνίοτε μὲ τὴν εὐφυΐα καὶ τὴν ἀγχίνοια μὲ τὴν ὁποία ἦταν προικισμένος.⁵⁰

Ὅσοις μετεῖχαν στὸ γίνεσθαι τῆς ἐρευνας ὁ Κοραῆς τοὺς διαβάθμιζε ὄχι μόνον ἀνάλογα μὲ τὴν κλίμακα τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων τους ἀλλὰ καὶ ἀνάλογα μὲ τὰ οὐσιαστικά τους προσόντα, τὴν ἐπιστημονικὴ τους κατάρτιση καὶ ἐπάρκεια. Ὡς πρὸς τοὺς τελευταίους ἡ διάκριση βασιζόταν στὸ κατὰ πόσο εἶχαν ἢ ὄχι τὸ «κλειδίον» τῆς ἐρευνας, κατὰ πόσο δηλαδὴ διέθεταν τὰ κατάλληλα γι' αὐτὴν ἐργαλεῖα καὶ γνώριζαν τὸν τρόπο χειρισμοῦ τους ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἀνοίγουν τίς πύρτες τῶν προβλημάτων πού ἐπρόκειτο νὰ ἀντιμετωπίσουν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐρευνας. Ὅσοις δὲν ἦταν ἐφοδιασμένοι μὲ τέτοιον ὄπλισμό ὁ Κοραῆς τοὺς ἔκρινε ἀκατάλληλους νὰ χειριστοῦν τὸ καθ' αὐτὸ ἐρευνητικὸ ἔργο, ἀλλὰ πάντως χρήσιμους νὰ τὸ ὑποστηρίξουν ἂν περιορίζονταν ἀποκλειστικά στὸν ρόλο αὐτῶν πού θὰ τοὺς ὀνομάζαμε σήμερα τεχνικούς τῆς ἐρευνας ἢ τεκμηριολόγους (documentalists). Τέτοια π.χ. ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ Ἑλληνα λογίου Γεώργιου Κρομμύδη, ὁ ὁποῖος ἐκδίδοντας στὴ Μόσχα τὸ 1808 καὶ στὴ Βιέννη τὸ 1811 καὶ τὸ 1813 τρεῖς τόμους τῶν μετὰ τὸ 1800 ὀλιόμοι, ὅπου ἐπιχειροῦσε καὶ συγκριτικὲς ἀναλύσεις, προκάλεσε τὴν ἐνόχληση τοῦ Κοραῆ γιὰ τὴν τόλμη του νὰ προχωρήσει πρὸς τὴν ἀπλή καταγραφή τοῦ ὀλιόμοι. «Ἦθελε κάμειν φρονιμότερα ὁ Κ., ἂν ἐπεριωρίζετο εἰς τὸ νὰ συναθροίξῃ μόνον λέξεις χωρὶς νὰ ἐμβαιήνῃ εἰς ἐρεῖνας τῶν ὀλιόμων δὲν ἔχει τὸ κλειδίον. Φαίνεται ὅτι δὲν γνωρίζει κανὲν ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα εἰς τιαύτας ἐρεῖνας βοηθήματα».⁵¹ Ἀξίζει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι σκιαγραφώντας τὴ

49. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 10.7.1816, Ἐλληλογραφία, τ. Γ', σ. 481. Πβ. ἐπιστ. στὸν ἴδιο, 4.5.1807, ὁ.π., τ. Β', σ. 383: «Ἐπὶ τὰς σχεδὸν μὲ ἀνεκάλυψεν ἕως τώρα ἡ τύχη καὶ ὄχι ἡ ἔρευνα τὴν ὁποῖαν μῆτε καιρὸν εἶχα νὰ κάμω».

50. Ἰσοκράτους Λόγοι (1807) [= Προλεγόμενα, ὁ.π., τ. Α', σ. 292].

51. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 11.2.1817, Ἐλληλογραφία, τ. Δ', σ. 11. Πβ. ἐπιστ. στὸν ἴδιο, 19.3.1812, ὁ.π., τ. Γ', σ. 188. Γιὰ τὴ Διατριβὴ ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης τοῦ Γ. Κρομμύδη, βλ. Φίλ. Ἡλιοῦ, Ἐλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰ., τ. Α', Ἀθήνα 1997, τίς χρονολογίες 1808.9., 1811.5., 1813.8. Ἐνας ἀκόμη τόμος ἐκδόθηκε στὴ Μόσχα τὸ 1828. Ὁ Κοραῆς εἶδε γενικὰ μὲ συμπάθεια τὴν προσπάθεια τοῦ Κρομμύδη, βλ. Ἐλληλογραφία, τ. Γ', σ. 90, 188, τ. Δ', σ. 10, τὸν ἐξόργισε μάλιστα ιδιαίτερα ἡ αὐστηρὴ κριτικὴ πού δημοσίευσε ὁ Ἀνθίμος Γαζής στὸν «Ἀλόγιον Ἐρμῆ» τοῦ 1811, σ. 25-27 καὶ 393-98, βλ. Ἐλληλογρα-

μορφή εκείνου που θα ήταν κατάλληλος να καταγίνει στο έργο της σύνταξης του λεξικού της κοινής ζητούσε αυξημένα γνωστικά προσόντα για το στάδιο της επεξεργασίας, ενώ για το προκαταρκτικό στάδιο της συνάθροισης της ύλης θεωρούσε αρκετή την ιδιότητα απλώς της λογιოსύνης.⁵² Φυσικά σε ζητήματα που προϋπέθεταν «μακράν έρευναν και θεωρίαν» απέρριπτε κατηγορηματικά την παρέμβαση καλοπροαίρετων έρασιτεχνών των οποίων το επάγγελμα δεν τους είχε επιτρέψει να αποκτήσουν τις ειδικές γνώσεις που απαιτούνταν για αυτό,⁵³ ενώ από το άλλο μέρος ούτε από ανθρώπους διακρινόμενους για την πολυμάθειά τους περίμενε έρευνητικές επιδόσεις σε οποιοδήποτε από τα πολλά γνωστικά πεδία με τα όποια ασχολούνταν. «Πώς θέλεις [...] Γραμματικός, Ρήτωρ, Γεωμέτρης, Μουσικός, Αστρονόμος, Φυσικός, Μεταφυσικός, να τελειοποιηθή με ίδιαις του εύρέσεις εν μόνον είδος επιστήμης από ταύτας;»⁵⁴ «Η λύση βρισκόταν στην εξειδίκευση του επιστήμονα και τη συνεχή αφοσίωσή του στο γνωστικό αντικείμενο που διάλεξε να κατακτήσει: «Αί εύρέσεις και τελειοποιήσεις εις εκείνας μόναις τας κεφαλὰς γεννώνται, ὅσαι περιορίζονται εις τὴν σκέψιν ἐνὸς μόνου πράγματος, και καταγίνονται νύκτα και ἡμέραν εις αὐτό».⁵⁵

Να επανέλθουμε όμως στο κλειδί της έρευνας. «Όπως άφησε να εννοήσουμε ο Κοραής στην άναφορά του στον Γ. Κρομμύδη, είχε σχέση με μιὰ σημαντική παράμετρο του έρευνητικού έργου, τὴν ἐνημέρωση και χρήση τῆς βιβλιογραφίας (σηγαί, βοηθήματα, εργαλεία, ὄργανα, ἦταν

φία, τ. Γ', σ. 121. Για τὴ σημασία τῶν «βοηθημάτων» που άγνοούσε ο Κρομμύδης βλ. παρακάτω.

52. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Δ' (1812) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 503], πβ. σμ. 32, και *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Α' (1809) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., σ. 342].

53. Χαρακτηριστική ἦταν ἡ περίπτωση του εμπόρου Πασχάλη Βασιλείου, άδελφου του Άλέξανδρου, που θέλησε να πάρει ενεργό θέση στο γλωσσικό βρισκοντας αντίθετο τὸν Κοραή: «να μη κρίνη περι πραγμάτων τὰ όποια να έρευνήση άκριβῶς δὲν τὸν έσυγχώρησε τὸ επάγγελμά του [...] μη ρίπτεισαι εις κίνδυνον άπλῶς και ὡς έτυχε να αποφασίζης περι πραγμάτων, τὰ όποια ζητούσι μακράν έρευναν και θεωρίαν», έπιστ. πρὸς Άλέξ. Βασιλείου, 15.5.1810, *Άλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 28. Πρόσφατα ο Άλκης Άγγέλου στην εισαγωγή τῆς φωτομηχανικῆς άνατύπωσης τῆς *Μελέτης τῆς κοινῆς έλληνικῆς διαλέκτου* του Παναγιώτη Κοδρικῆ, Άθήνα 1998, σ. 34-35, άναγνωρίζοντας στη γλωσσική διαμάχη τὴν ὑπεροχή του Κοραή, χαρακτηρίζει τὸν Κοδρικῆ «έρασιτέχνη τῶν γραμμάτων», «ὁ έρασιτέχνης λόγιος άντιμάχεται τὸν έπαγγελματία».

54. *Πλουτάρχου Βίοι*, τ. Ε' (1813) [= *Προλεγόμενα*, σ. 530].

55. «Ό.π., σ. 530.

μερικοί από τους όρους που χρησιμοποιούσε γι' αυτήν).⁵⁶ 'Αποτελοῦσε προαπαιτούμενο κάθε συγγραφικῆς ἀπασχόλησης. «Τοιοῦτον ἐγχείρημα —ἐγράφε κἀνοντας λόγο γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης— χρειάζεται κατ' ἀρχὰς βιβλία [ἐξηγοῦσε τί εἶδους: ἐκδόσεις μὲ τὰ κείμενα τῶν κλασικῶν] ... δὲν χρειάζονται ἄλλα πολλότατα ἱστορικά, κριτικά, γραμματικά, βιογραφικά κτλ.»⁵⁷ "Ὅποιος συγγραφέας σχετικῶς μὲ τὴν ἐπιστήμη ἢ τὴν τέχνη δημοσιεύματος ἐμφανιζόταν ἀπληροφόρητος γιὰ τίς νέες γνώσεις πού κυκλοφοροῦσαν στὸν καιρὸ του καὶ λίγο πρὶν ἢ ἀκόμη καταφρονητῆς τοὺς μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἦταν νέες, χωρὶς νὰ κάνει τὴν παραμικρὴ ἔρευνα, προτιμώντας νὰ μένει προσκολλημένος σὲ ἀπαρχαιωμένες μαθήσεις, ὁ συγγραφέας αὐτὸς γιὰ τὸν Κοραῆ μειονεκτοῦσε ἀσυγχώρητα.⁵⁸ Ἡ γνώση τῆς βιβλιογραφίας καὶ μάλιστα τῆς νεώτερης ἐνίσχυε τὴν ἐρευνητικὴ προσπάθεια σὲ πολλαπλὰ ἐπίπεδα. Διευκόλυνε τοὺς κόπους τῆς ἔρευνας, δηλαδὴ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ὕλικου καὶ τὴν τεκμηρίωσιν, συγχρόνως διεύρυνε τὴ δυνατότητα νὰ σημειωθοῦν καινούργια βήματα προόδου, νὰ προκύψουν τελειότερα ἀποτελέσματα ἀπὸ τὰ μέχρι τότε γνωστοποιημένα: «Ὅ,τι δικαίως ἔχει τις νὰ κρίνῃ τὸν ἐκδότην [λεξικοῦ] εἶναι ἂν ἔκαμε τὴν τρίτην ἐκδοσιν τελειότεραν τῆς δευτέρας [...] ἤγουν ἂν ἐμεταχειρίσθη ὅλα ἢ καὶ τὰ πλείονα βοηθήματα, ὅσα ἐγνωρίσθησαν πρὸ τῆς ἐκδόσεως».⁵⁹ Ἀκόμη ἡ ἐγκαιρὴ πληροφόρησις γιὰ τὰ εὐρήματα τῶν ἐρευνητικῶν ἀναζητήσεων στὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης ἀφενὸς διασφάλιζε ἀπὸ τὸν κίνδυνον οἰκειοποίησης εὐρημάτων πού ἡ πατρότητά τους ἀνῆκε σὲ ἄλλους⁶⁰ καὶ ἀφετέρου ἀπέτρεπε σπατάλη δυνάμεων γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀντικείμενον στρέφοντας τὴ δημιουργικότητα τοῦ ἐρευνητῆ σὲ νέους στόχους: «Ὁ καταγινόμενος εἰς ἔρευναν τινός, ὅταν μάθῃ τὴν ἀπ' ἄλλον εὔρεσιν τοῦ ζητουμένου, μεταβαίνει φυσικὰ εἰς ἔρευναν ἄλλου καὶ δὲν τρίβει τὸν καιρὸν ματαίως νὰ ζητῇ τὰ εὐρημένα».⁶¹ Τὴν εὐαι-

56. Πηγαί: 1783, Ἑλληλογραφία, τ. Α', σ. 38, βοηθήματα: ἡ συνήθης ὀνομασία, Ἐργαλεῖα: 1796, Ἑλληλογραφία, ὅ.π., σ. 500, ὄργανα: 1790, ὅ.π., σ. 132.

57. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου <8.11.1804, Ἑλληλογραφία, τ. Β', σ. 204.

58. Στράβωνος Γεωγραφικῶν, τ. Α' (1815) [= Προλεγόμενα, ὅ.π., τ. Β', σ. 290].

59. Ὀμήρου Ἰλιάδος Παρωδία Α (1811) [= Προλεγόμενα, ὅ.π., τ. Β', σ. 123: «νὰ μοῦ συντέμῃ καὶ τὸν καιρὸν καὶ τοὺς κόπους τῆς ἐρένης», Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, 1819, σ. 658, πβ. Ἑλληλογραφία, τ. Δ', σ. 191. «Ὅσαι διορθώσεις εἶναι εὐτυχεῖς [...] τὰς χρεωστώ εἰς ὅσα εἶχα βοηθήματα παρὰ τοὺς ἄλλους πλείονα» θὰ γράψει στὴν ἐισαγωγὴ στὸν Στράβωνα, τ. Α' (1815) [= Προλεγόμενα, ὅ.π., τ. Β', σ. 310].

60. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 4.5.1807, Ἑλληλογραφία, τ. Β', σ. 383.

61. Πλουτόρχου Βίοι, τ. Α' (1809) [= Προλεγόμενα, ὅ.π., τ. Α', σ. 358].

σθησία του Κοραή απέναντι στην αναγκαιότητα της βιβλιογραφικής ενημέρωσης αλλά και της δήλωσης των πηγών των πληροφοριών είναι γεγονός ότι δέν την συμερίζονταν απόλυτα οι Έλληνες λόγιοι της εποχής του, ό ίδιος όμως θέλησε να την έμφυσήσει στους συμπατριώτες του τόσο με τó παράδειγμα των δικών του δημοσιευμάτων όσο και με την προθυμία του να προσφέρει τὰ βιβλιογραφικά φώτα του για έρευνες πού, όπως θα δοῦμε στη συνέχεια, πρότεινε να αναληφθοῦν από άλλους.

Είτε στην επίγνωση της αδυναμίας του να επαρκέσει στο φόρτο αλλά και τις απαιτήσεις των έρευνών πού διεξήγαγε ή θα ήθελε να επιχειρήσει, είτε στην προσπάθειά του να κινητοποιήσει τις παραγωγικές δυνάμεις του Έλληνισμού πρὸς την κατεύθυνση αυτή αποδώσουμε τις εισηγήσεις για τις έρευνες πού θεωροῦσε αναγκαῖο να αναληφθοῦν, τó βέβαιο είναι ότι αυτές στόχευαν στο να δημιουργηθεῖ ή ύποδομή και βάση για νέες έρευνητικές αναζητήσεις, να επιβεβαιωθεῖ ή δυναμική του πνευματικού οργανισμού πού σημειωνόταν στην αναγεννώμενη Ελλάδα, αλλά προπάντων να καλυφθοῦν τὰ κενὰ της ελληνικής παιδείας. Οι προτάσεις ήταν τρεῖς. Η πρώτη είχε να κάνει με τή γλώσσα και μάς έχει ήδη απασχολήσει: να συντεθεῖ με συλλογική προσπάθεια ένα λεξικό της ελληνικής (τό λεξικό όριζόταν ως «ή συνάθροισις και έρευνα των συμβόλων με τὰ όποια εκφράζει τὰς ιδέας του» τό έθνος), βασισμένο τόσο στις έντυπες πηγές (άπαριθμοῦνταν μία πρὸς μία από τόν Κοραή) όσο και στην απογραφή της προφορικής γλωσσικής παράδοσης (παρέχονταν οι σχετικές οδηγίες).⁶² Η δεύτερη αφοροῦσε ένα παιδαγωγικό αντικείμενο, τή διδακτική μέθοδο, με σκοπό τή βελτίωση της σχολικής μάθησης. «Η παράδοσις των μαθημάτων είναι και αυτή επιστήμη και να τελειωθῆ δέν είναι δυνατόν παρά με πολλά πειράματα, με πολλήν έρευναν της ανθρωπίνης ψυχῆς» είχε γράψει τό 1805.⁶³ Στά 1809 πρότεινε να βραβευτεῖ όποιος δάσκαλος «έρευνήση και εύρη τόν ήδύτερον και συντομότερον [...] τρόπον» διδασκαλίας της ανάγνωσης, της γραφῆς και της αριθμητικής.⁶⁴ Την τρίτη πρόταση την υπέβαλε ιδιωτικά αλλά απόλυτα τεκμηριωμένα και στο θεωρητικό και

62. "Ο.π., σ. 327 κέ. Πβ. Ντ. Γεωργούδης, «Τὰ Λεξικογραφικά του Κοραή», *Λήμερο Κοραή*, έ.π., σ. 68.

63. *Πρόδρομος Έλλ. Βιβλιοθήκης* (1805) [= *Προλεγόμενα*, έ.π., τ. Α', σ. 73].

64. *Πλουτόζου Βίαι*, τ. Α' (1809) [= *Προλεγόμενα*, έ.π., τ. Α', σ. 353]. Τή διατριβή του G. L. Moïssides, *Adamantios Korais. His Contributions to the Theory and Practice of Adult Education...*, Βοστώνη 1967, όπου ίσως τὰ σχετικά με την πρόταση του Κοραή για τις αλλαγές στις διδακτικές μεθόδους, τή γνωρίζω μόνο βιβλιογραφικά.

στό βιβλιογραφικό μέρος: «Τούτο σὲ λέγω, φίλε —ἔγραφε τὸ 1815 στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου—, διὰ νὰ καταλάβῃς καὶ ἄλλους νὰ διδάξῃς, ὅτι ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον».⁶⁵ Καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα, σκιαγραφοῦσε τὸ προφίλ τοῦ μελλοντικοῦ ἔρευνητῆ (ἐγκρατῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, κάτοχος τῆς ἀρχαίας καὶ ἄλλων ξένων γλωσσῶν) καὶ παρέθετε στὴ συνέχεια τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία: ἐκδόσεις μὲ τὰ κείμενα τῶν σωζόμενων συγγραφέων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς καὶ ἐπιλεκτικὰ ὀρισμένα γαλλικά, ἰταλικά καὶ γερμανικά πονήματα τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 18ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰώνα.⁶⁶

Τὸ κλειδί τῆς ἔρευνας προφανῶς δὲν ἀφοροῦσε μόνο τὴ γνώση καὶ χρῆση τῆς βιβλιογραφίας. Τὰ ζητούμενα βρίσκουν ἀπαντήσεις καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο προσέγγισης τῶν δεδομένων, δηλαδὴ τὴ μεθοδολογία. Ἦδη ὁ Κοραῆς μνημόνευσε ὡς βασικὲς ἀρχές ἡ ἐργαλεῖα διεξαγωγῆς τῆς ἔρευνας κάποιες ἔννοιες: ἐπανάληψη, προσοχή, ἀκρίβεια, λεπτομέρεια, παρατήρηση, πείραμα. Τὸ σχῆμα θὰ διευρυνθεῖ καὶ μὲ ἄλλες ἐπεξηγηματικὲς ἢ συμπληρωματικὲς τῶν προηγουμένων. Στὰ κείμενά του ὑπάρχουν ἀναφορὲς σὲ μεθοδολογικὲς πρακτικὲς καὶ στάσεις ποῦ θεωροῦσαν ἐξίσου τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἔρευνας ὅσο καὶ τὴ σκέψη τοῦ ἐρευνητῆ ἀπὸ δογματισμοὺς καὶ βιαστικὲς ἀποδοχὲς ἐρευνητικῶν συμπερασμάτων. Ἔτσι τὸν βλέπουμε νὰ ἀναφέρεται στὴν ἀνάλυση καὶ τὸν κατακερματισμὸ τοῦ ὑπὸ διερεύνηση ἀντικειμένου προκειμένου νὰ προσδιοριστοῦν τὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα του,⁶⁷ στὴ διαίρεση καὶ τάξη, δηλ. τὴν ταξινομήση τῶν παρατηρήσεων,⁶⁸ στὸν ἐπιμερισμὸ τῆς προσοχῆς καὶ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ συνόλου

65. Ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 4.1.1815, Ἀλληλογραφία, τ. Γ', σ. 404.

66. Ὁ.π., σ. 404-406. Ἀπὸ τὴν παρατιθέμενη βιβλιογραφία, ἡ μνημειώδης πολύτομη *Description de l'Egypte*, καρπὸς τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ναπολεόντειας ἐκστρατείας στὴν Αἴγυπτο, ἐκδόθηκε τμηματικὰ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1809 καὶ 1822. Γι' αὐτήν, σὲ σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο ἐκεῖ πόνημα περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, βλ. ἐπίσης Ἀλληλογραφία, ὁ.π., σ. 447, 455, 485. Μνεῖα τῆς πρότασης τοῦ Κοραῆ συνάντησα στὰ: Γ. Ι. Παπαδόπουλος, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἰστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1890 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, «Κουλτούρα» 1977), σ. ιε', 514 καὶ Κ. Θ. Δημαράς, «Τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Κοραῆ. Ἡ Ἔκκλησιολογία του», *Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἀμμαντον*, Ἀθήνα 1940, σ. 48 [= *Ἱστορικὰ Φροντίσματα Β' Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, ἐκδοτικὴ φροντίδα Πόπη Πολέμη, Ἀθήνα 1990, σ. 211].

67. *Ὀμήρου Ἰλιάδος Παρωδία Α* (1820) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Β', σ. 552]. Ἡ ἀνάλυση καὶ κατακερματισμὸς ἀφοροῦσαν μιὰ κοινωνικὴ κατηγορία ἀντικειμένων, ἓνα ἐπάγγελμα, τὸ ἐπάγγελμα τοῦ Παπατρέχα.

68. *Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ* (1814) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Β', σ. 213].

τῶν στοιχείων τῆς ἔρευνας, ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἕως τὰ πιὸ μικρὰ καὶ εὐτελή,⁶⁹ στὴ στάση ἐπιφυλακτικότητας καὶ ἀμφιβολίας ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐπιδεικνύεται ἀπέναντι στὰ ἐξαγόμενα τῆς ἔρευνας, ἰδίως ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὁποῖα ὑπῆρχαν ἀντικρουόμενες ἐκδοχές⁷⁰ (ἄλλωστε ἡ ροπή πρὸς τὴ δυσπιστία συνιστοῦσε βασικὸ νοοτροπικὸ γνώρισμα τῆς προσωπικότητας τοῦ Κοραῆ),⁷¹ στὴν ἐπισήμανση τέλος τῆς ἐξειλιξιμότητας τῶν γνώσεων, τοῦ γεγονότος δηλαδή ὅτι τίποτε δὲν ἦταν ὀριστικὸ στὴν ἐπιστήμη (ἢ χρῆση τοῦ ὄρου *αὐτοσχέδιος* ἀπὸ τὸν Κοραῆ στὸν τίτλο ὀρισμένων βασικῶν κειμένων του ἴσως ἀπηχοῦσε αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν αἴσθηση τῆς σχετικότητας τῶν θεωριῶν καὶ ἀπόψεων του ποὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ στεγανοποιηθοῦν ὡς στατικὲς καὶ ἀνεξέλικτες διανοητικὲς κατασκευές).⁷²

Εἶναι ἐκτὸς τῶν προθέσεων τοῦ παρόντος ἄρθρου νὰ καταδείξει τὴ μεθοδολογία ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Κοραῆς ἀντιμετωπίζοντας τὰ προβλήματα τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων ἢ τῆς λεξιλογικῆς καὶ λεξικογραφικῆς ἐπεξεργασίας τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, οὔτε τὴ μεθοδολογία μὲ τὴν ὁποία διαπραγματεύτηκε τὰ ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ ζητήματα τῶν εἰσαγωγῶν τῶν ἐκδόσεων του ἢ τὰ ἀντίστοιχα τῶν αὐτοτελῶν δημοσιευμάτων του, κάτι ποὺ ἀναμφίβολα θὰ ἐμφάνιζε τὸν Κοραῆ κυρίαρχο τῶν μέσων καὶ γνώστη τῆς ὀρολογίας τῆς σύγχρονης του φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς

69. "Ο.π., σ. 203. Ὁ Κοραῆς ἀνάγει τὴν ἀρχὴ αὐτὴ στὸν Ἴπποκράτη.

70. Βλ. π.χ. *Στράβωνος Γεωγραφικῶν*, τ. Α' (1815) [= *Προλεγόμενα*, ὁ.π., σ. 267, 270]. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα μιᾶς τέτοιας στάσης ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς, ποὺ δὲν δίστασε σ' ἓνα ἀμφιλεγόμενο ζήτημα, τὸ γλωσσικόν, καὶ παρὰ τὶς μακροχρόνιες ἔρευνές του σ' αὐτό, νὰ ἐκμυστηρευθεῖ ἀλλὰ τελικὰ καὶ νὰ δημοσιοποιήσῃ τὶς ἀμφιβολίες του γιὰ τὴ βεβαιότητα τῶν θέσεων του, βλ. Έμμ. Ν. Φραγκίσκος, «"Μέση ὁδός" καὶ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς», *Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ κοινωνία*, ὁ.π., σ. 239-40. Πβ. ἐπίσης τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου στὴν ἀνατύπωση τῆς *Υἱοῦ τοῦ Γαλλογραφικῶν Λεξικῶν* τοῦ Κοραῆ, ὁ.π., σ. 43.

71. Συχνὰ συνιστᾷ στοὺς ἐπιστολογράφους του νὰ ἀκολουθοῦν τὸ παράγγελμα τοῦ Ἐπίχαρμου «Νᾶφε καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν». Ὁ ἴδιος βέβαια προσπαθοῦσε νὰ κρατᾷ καὶ ἐδῶ τὴ μέση ὁδόν, βλ. ἐπιστ. πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 27.11.1803, *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 118.

72. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι κλείνοντας τὴν τελευταία Ἀκολουθία τῶν *Αὐτοσχέδιων Στοχασμῶν* στὸν 6ο τόμο τοῦ Πλουτάρχου (1814) ἔχει ἐπίγνωση τῆς μελλοντικῆς τύχης τῶν «σπουδασμάτων» του: «Δὲν φθονῶ τοὺς μέλλοντας νὰ κάμωσι καλῆτερα· εὐχομαι ἐξεναντίας εἰς τὴν πατρίδα μου νὰ φθάσῃ γρήγορα εἰς τὴν μακαρίαν ἐκείνην τοῦ χρόνου περίδον, ὅταν τὰ σπουδάσματά μου ἔχουν νὰ κριθῶσιν "ἀρχαῖα τε καὶ διπολιώδη καὶ τεττίγων ἀνάμεστα"», *Προλεγόμενα*, ὁ.π., τ. Α', σ. 576. Τὴ χρῆση τοῦ τίτλου *αὐτοσχέδιος* καὶ ἄλλων ἀνάλογων τοῦ κοραϊκοῦ λεξιλογίου ἐρμηνεύει καὶ ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου ὡς ἔκφραση μιᾶς ἀδιάκοπης ὁρμῆς γιὰ ἀναζήτηση, Παν. Κοδρικᾶ, *Μελέτη τῆς κοινῆς*, ὁ.π., σ. 73, πβ. ἐδῶ σσμ. 79.

έρευνας. "Όμως θά ήταν παράλειψη αν δεν κάναμε μνεία μιᾶς μεθοδολογικής καινοτομίας τῆς ὁποίας τὴν πατρότητα διεκδικοῦσε ὁ ἴδιος προσδιορίζοντάς τὴν αὐτάρεσκα ὡς «μέθοδο Κοραῆ». Σ' ἓνα παιχνίδι ἀντιμετάθεσης ρόλων ποῦ εἶχε ἐπινοήσει θά βάλει κάπου τὸν ἑαυτό του νὰ πεῖ: «Ἐμιμήθην πολλάκις τὴν μέθοδο τοῦ Κοραῆ, ἐρευνῶν, ὡς ἐκεῖνος, τὰς λέξεις, καὶ παραβάλλων αὐτὰς μὲ ἄλλων γλωσσῶν τὰς λέξεις».⁷³ Ἡ συγκριτικὴ μέθοδος εἶχε τελικὰ καθολικότερη ἐφαρμογή. Τὴ χρησιμοποίησε ὄχι μόνον στὸ γλωσσικὸ πεδίο (παράθεση ἀρχαίας, νέας, ζένων γλωσσῶν) ἀλλὰ καὶ στὴν ἀσκηση τοῦ ἔργου τῆς κριτικῆς ἐπιστήμης (παράλληλα χωρία)⁷⁴ ὅσο καὶ στὴ διαπραγματεύση θεμάτων ἀναφορικὰ μὲ τὰ νεοελληνικὰ πράγματα (ἀντιπαράθεση φαινομένων καὶ καταστάσεων ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα προκειμένου νὰ ὑποδηλωθοῦν οἱ συγγένειες καὶ ἀναλογίες τους).⁷⁵

Ἄν ἡ ἔρευνα συνέβαλλε στὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀλήθειας καὶ τὴν πρόοδο τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, τὸ ἀποτέλεσμά της δὲν εἶχε μόνον θεωρητικὴ ἢ πρακτικὴ ἀξία καὶ δὲν καταγραφόταν ἀπλῶς στὶς σελίδες τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν γιὰ νὰ ὑπερκεραστεῖ ἀργότερα ἀπὸ κάποιον ἄλλο. Ἄντανκλοῦσε πρωτίστως στὸν ψυχισμὸ τοῦ ἴδιου τοῦ ἐρευνητῆ κἀνοντάς τον νὰ αἰσθάνεται ἐσωτερικὴ ἱκανοποίηση καὶ χαρὰ ὡς δικαίωση τῶν κοπιαστικῶν ἐρευνῶν τοῦ στὴν ἀπομόνωση τοῦ σπουδαστηρίου ἢ τοῦ ἐργαστηρίου του. «Προξενεῖ καὶ ἡδονὴν εἰς τὸν ἐρευνῶντα ὅταν ἀνακαλύψῃ τὸ ζητούμενον.»⁷⁶ Ἡ φράση τοῦ Κοραῆ προφανῶς ἐνεῖχε βιωματικὴ χροιά. Γιατὶ δὲν ἦταν δυνατὸν παρὰ νὰ δοκιμαζοῦ καθημερινὰ τέτοιες ἱκανοποιήσεις (εἶναι γνωστὲς οἱ ἀφηγήσεις του γιὰ τὴ λύτρωση ποῦ ἐρχόταν καθὼς ἀνακάλυπτε τὸ ζητούμενο στὴ διάρκεια μιᾶς βασιανιστικῆς νυκτερινῆς κατὰκλισης),⁷⁷ ἱκανοποιήσεις ποῦ τὸν στήριζαν στὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιβεβαιῶνει τὴν ἡγετικὴ του θέση ἀνάμεσα στοὺς ὁμοτέχνους του, στὸ δύσκολο ἔργο τῆς ἀναμόρφωσης καὶ ἀνύψωσης τῆς παιδείας τοῦ γένους του καὶ

73. Ὁμήρου Ἰλιάδος Α (1814) [= Προλεγόμενα, ὁ.π., τ. Β', σ. 136], πβ. Κ. Θ. Δημαράς, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, 1985, σ. 203.

74. Βλ. π.χ. Στράβωνος Γεωγραφικῶν, τ. Α' (1815) [= Προλεγόμενα, ὁ.π., σ. 296-97].

75. Προλεγόμενα, ὁ.π., τ. Β', πρόλογος Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, σ. xiii-xiv.

76. Πρόδρομος τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης (1805) [= Προλεγόμενα, ὁ.π., τ. Α', σ. 111]. Καὶ οἱ ἀπαντήσεις σὲ ἀπλὰ φαινόμενα, ὅπως ἓνα γραμματοσυντακτικὸ, προξενοῦν ἐπίσης χαρὰ σ' αὐτὸν ποῦ τὰ ἐρευνᾷ. Ἡ διατύπωση πάντως τοῦ Κοραῆ, παρὰ τὴ μερικότητα τοῦ περιεχομένου της, δὲν χάνει τὴ γενικότερη ἀξία της.

77. Ἐπιστολὲς πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου, 6.12.1801, Ἀλληλογραφία, τ. Β', σ. 33, 10.4.1808, ὁ.π., σ. 48, 5.8.1808, ὁ.π., σ. 464, 9.12.1810, ὁ.π., τ. Γ', σ. 80.

στά εμπόδια που ὀρθώνονταν ἀπὸ ἐκείνους πὸν ἀντιμάχονταν τὴν προσπάθειά του. Δὲν ἔκανε, λοιπόν, λάθος ὁ παλαιὸς μελετητὴς τοῦ Κοραῆ ὅταν παρατηροῦσε: «μία ὑπῆρξεν ἡ ἑσωτερικὴ αὐτοῦ χαρὰ καὶ ἀπόλαυσις, πραγματικὴ ἀνάγκη τοῦ βίου του, ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία».⁷⁸

Προσπάθησα, βασισμένος στὶς πρωτογενεῖς μαρτυρίες τῶν κοραϊκῶν κειμένων, νὰ δείξω ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἓναν ἐπιστήμονα μὲ συνείδηση ἐρευνητῆ. Τὸ ἐπιβεβαίωσαν τόσο οἱ θεωρητικὲς του θέσεις γιὰ τὴ διαχρονικότητα καὶ σημασία τῆς ἔρευνας στὴν ἐπιστήμη, ἡ γνώση καὶ χρῆση τῶν μεθόδων πὸν τὴν ὑπηρετοῦσαν, ὁ τρόπος πὸν ὀργάνωνε καὶ δημοσίευε τὰ πορίσματα τῶν δικῶν του ἐρευνῶν, οἱ ἀπαιτητικὲς προδιαγραφὲς πὸν ἔθετε γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ ἐρευνητῆ, ὅσο καὶ ἡ οἰκειότητα καὶ πυκνότητα τῶν ἀναφορῶν του στοὺς ὅρους *ἔρευνα-ἐρευνῶ* (οἱ λέξεις ἀπαντοῦν στὰ κείμενά του τουλάχιστον 180 φορές στὶς διάφορες σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις τους, χωρὶς νὰ ἔχει ὑπολογιστεῖ ἡ χρῆση τῶν ἀντίστοιχων ξενόγλωσσων ὄρων ἢ ἄλλων ἰσοδύναμων ἐννοιολογικῶν ἐκφράσεων),⁷⁹ μιὰ συχνότητα πὸν βοήθησε, χωρὶς ἄλλο, νὰ διαδοθεῖ καὶ νὰ παγιωθεῖ ὁ ὅρος στὸ νεοελληνικὸ ἐπιστημονικὸ λεξιλόγιο. Ἄν κάποτε θὰ ἔπρεπε νὰ τιμηθεῖ ὁ πρῶτος πραγματικὸς ἐπιστήμονας ἐρευνητὴς τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, καὶ ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτὸ πὸν σκέπτεται καὶ ὅπως τὸ σκέπτεται, αὐτὸ πὸν ἐκφράζει καὶ ὅπως τὸ ἐκφράζει, αὐτὸ πὸν ἐπιχειρεῖ καὶ ὅπως τὸ ἐπιχειρεῖ, τότε ἡ παραπάνω ἰδιότητα καὶ τιμὴ θεωρῶ ὅτι δικαιοματικὰ ἀνήκει στὸν Ἀδαμάντιο Κοραή.

ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

78. Ἄριστ. Π. Κούζης, «Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ὡς ἰατρός», *Ἡ Ἐκατονταετηρίς τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ*, Ἀθήνα 1935, σ. 34.

79. Οἱ πολυάριθμες παραπομπὲς τῶν εὑρετηρίων τῶν *Προλεγομένων* στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς στὴ λέξη *ἔρευνα* μὲ ὀδήγησαν στὴ σύνταξη μιᾶς πρώτης ἀνακοίνωσης γιὰ τὸ θέμα στὸ συνέδριο γιὰ τὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ τοῦ Βόλου (Μάιος 1993). Ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου, ξεκινώντας ἀπὸ ἄλλη ἀφετηρία, τὴ σύγκριση Κοραῆ-Κοδρικᾶ, κατέληξε σὲ παραπλήσιο συμπέρασμα: ὁ Κοραῆς «σὲ ὀλόκληρη ζωὴ [...] δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ψάχνει», «ἔτσι δὲν ἦταν πάντοτε, ἀπὸ τὰ νιάτα του, ἀνήσυχος καὶ διερευνητικός;», Π. Κοδρικᾶς, *Μελέτη τῆς κοινῆς*, ὅ.π., σ. 73, 93.